

Dr SLOBODANKA MARKOV

**PRAVO
ŽENA
GLASA**

**PRAVO
ŽENA
GLASA**

Dr Slobodanka Markov

PRAVO GLASA ŽENA

izdavač

**CENTAR ZA SLOBODNE IZBORE
I DEMOKRATIJU**

za izdavača

Dr Slobodanka **Nedović**

urednik Male biblioteke

Dr Marijana **Pajvančić**

design & layout

Branko **Gavrić**
TOTAL DESIGN

lektor i korektor

Vidojko **Jović**

štampa

Tipografic, Beograd

tiraž

500 primeraka

Beograd

august 2001.

CeSID

Kralja Milutina 21/V, 11000 Beograd, Yugoslavia

(381 11) 32 35 436, 33 42 762, 33 42 771, 33 43 553 • <http://www.cesid.org> • e-mail: cesid@cesid.org.yu • cesid@bitsyu.net

 CeSID
CENTAR ZA SLOBODNE IZBORE I DEMOKRATIJU

SADRŽAJ

UVOD	5
PRAVO GLASA ŽENA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI	9
ZA I PROTIV PRAVA GLASA ŽENA	21
OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA	31
KAKO DO POTPUNIJEG OSTVARIVANJA PASIVNOG PRAVA GLASA ŽENA U JUGOSLAVIJI	51
Literatura	54

UVOD

Pravo glasa je političko pravo koje je imalo poseban značaj u borbi žena i ženskih pokreta za sticanje političkih sloboda tokom 19. i u prvoj polovini 20. veka, a bilo je shvaćeno i kao put ka ekonomskoj i društvenoj ravnopravnosti. Borba žena za opšte i jednako pravo glasa bila je naporna, dugotrajna, ispunjena mučnim raspravama u parlamentima i sa muškim političkim elitama, koje su, manje ili više otvoreno, poricale ženama pravo glasa i odugovlačile da im ga daju. Ta duga borba krunisana je značajnim rezultatima tek u prvoj polovini 20. veka. Završnica je, pak, bila posle Drugog svetskog rata, kada su to pravo dobile žene u skoro svim zemljama sveta. Danas se pravo glasa žena u smislu formalnog prava poima kao civilizacijska tekovina i oznaka demokratskih društava, kao jedna od specifičnih karakteristika modernih društava koja ih odvajaju od ranijih istorijskih razdoblja.

Da li žene koriste ovo mukotrпно stečeno pravo? Da li im je ono omogućilo da ostvare ciljeve za koje su se borile generacije žena tokom 19. i 20. veka? Mnogi savremeni analitičari i pažljivi posmatrači daju negativan odgovor. Pre svega, žene manje od muškaraca koriste aktivno biračko pravo - pravo učešća u izborima predstavničkih organa. Već je na empirijskoj ravni vidljivo da žene u manjem broju izlaze na izbore, premda ima zemalja u kojima procenat žena birača čak premašuje broj muškaraca koji glasaju (Finska, Italija, Japan). U Jugoslaviji službena statistika ne iskazuje podatke o broju građana izašlih na izbore prema polu. Zato nije bilo moguće pouzdano utvrditi koliki je broj žena u prošlosti izlazio na izbore. Posmatranje izbora 2000. godine od strane CeSID-a i drugih posmatrača, domaćih i stranih, pružilo je dokaze o znatno većem broju žena koje su glasale u poređenju sa nekoliko prethodnih izbora (od uvođenja višestranačkog sistema).

Druga dimenzija prava glasa - pasivno biračko pravo ili pravo da budu birane u predstavničke organe, koje je ženama danas zagarantovano takođe pod jednakim uslovima kao i muškarcima, one još uvek malo koriste, znatno manje nego aktivno. O tome svedoči njihova podzastupljenost u parlamentima većine zemalja,

kao i u drugim organima državne vlasti, koja često ima dimenzije diskriminacije. To je jedan od razloga što su mnogi problemi značajni za žene i njihov položaj u porodici, na tržištu rada i u društvu u celini, bili zanemarivani u radu parlamenata, odnosno nisu bili relevantne teme u raspravama kako političkih organa, tako i političkih stranaka.

Vidljivo je da je u poslednjih nekoliko decenija 20. veka sazrela svest, naročito u raznim feminističkim grupama, ali ne samo u njima, da je šire ostvarivanje biračkog prava žena, i aktivnog i pasivnog, važna pretpostavka za rešavanje specifičnih problema žena današnjice. Ova tema našla je mesto u političkim i naučnim raspravama o reformama izbornog sistema, koje su rezultirale različitim predlozima za efikasnijim korišćenjem pasivnog biračkog prava.

Čini se da je to u izvesnom smislu, bar kada je reč o razvijenim društvima, cilj iz prošlosti koji treba realizovati, pre svega, pojačanim aktivizmom žena i ženskih organizacija. Nova politička platforma ženskog, ili, bolje, nova stepenica u ženskom pokretu, koja je u procesu oblikovanja, jeste akterska uloga žena u odlučivanju na svim nivoima i o svim društveno relevantnim pitanjima. To postaje horizont u kome danas treba posmatrati žensko pravo glasa.

No, izvesno je da će ove dve stepenice ili dva cilja još zadugo naporedo postojati i biti osnove aktivizma žena i njihovih organizacija širom planete, budući da je moderni svet sačinjen od društava na različitim nivoima društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja. Zato će u pojedinim, pre svega nerazvijenim zemljama žene u narednom periodu biti uklještene između formalne jednakosti i rigidnog patrijarhalnog okruženja, te će biti potrebno puno hrabrih osoba, i među muškarcima i među ženama, da bi se otvorio prostor za širi ulazak žena u politički život. U razvijenim zemljama žene će izgrađivati poziciju jednakosti sledeći logiku pripadanja istom ljudskom rodu i logiku umnog obavljanja opštih (političkih) poslova. One će zapravo razvijati aktivizam na ostvarivanju osnovnih principa modernog sveta u svojim državnim i lokalnim zajednicama. Danas se ne radi o tome da moderni svet nije uznapredovao na planu uvođenja široke skale ljudskih prava, širenja prostora za veću ravnopravnost svih ljudi, većih šansi za napredovanje pod jednakim uslovima itd., već je problem što još uvek postoje razne vidljive i nevidljive prepreke za korišćenje ustanovljenih prava, kao i neshvatljivo širokih mogućnosti mani-

pulacije od strane političkih organa, kojima se ta prava stežu. Pravo glasa i druga politička prava žena jesu među onima koja su izrazito limitirana karakteristikama socijalno-kulturnih okruženja.

A da bi se za te principe mogle boriti u datim nepovoljnim uslovima ženama je potrebno pravo glasa u obe njegove dimenzije. U tom smislu su žensko pravo glasa i ženski aktivizam i dalje instrumenti od izuzetne važnosti za ostvarivanje jednake društvene pozicije žena sa muškarcima, odnosno za šire uključivanje u modernizacijske tokove i korišćenje njihovih tekovina.

Ova studija pokušava da pažnju modernog čitaoca usmeri na nastanak, širenje ideje o pravu glasa žena i njenu realizaciju. Smisao tog nastojanja jeste u naznačavanju društveno-istorijskih uslova iz kojih je ta ideja iznedrena i njenog tadašnjeg značaja. Modernom evropskom i severnoameričkom čoveku čini se sasvim normalnim da žene glasaju, da imaju svoje „favorite” na parlamentarnim, odnosno predsedničkim izborima, da agituju za ulazak većeg broja žena u parlamente i vlade svojih zemalja. Ali, veliki deo istog našeg današnjeg sveta nije još žene prihvatio kao jednake sa muškarcima u političkim pravima i jednako sposobne aktere političkih procesa, bez obzira na to što su u formalno-pravnom smislu one izjednačene sa muškarcima. Zato je poučno „zaviriti” u prošlost i videti koji su argumenti bili glavno oružje u borbi za žensko pravo glasa, a koje su koristili protivnici njegovog uvođenja, kao i šta je od tog bremena preneto u sadašnjost.

Budući da u većini savremenih društava nema značajnijih prepreka za ostvarivanje aktivnog prava glasa žena i da je njegovo korišćenje uglavnom stvar slobodne volje svakog pojedinca, veći praktični značaj ima ispitivanje stanja, odnosno evidentnih prepreka u ostvarivanju pasivnog biračkog prava žena. Zato se posebna pažnja posvećuje tom pravu žena, sa akcentom na njegovom ostvarivanju u savremenom jugoslovenskom društvu. Analizom je obuhvaćen period od njegovog uvođenja januara 1946. godine do danas. Na kraju sledi kratak pregled predloga i rešenja za prevladavanje podzastupljenosti žena u predstavničkim organima, uz ukazivanje na ona čija bi primena u aktuelnim uslovima kod nas mogla dati najbolje efekte.

PRAVO GLASA ŽENA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI

Zahtevi za opštim pravom glasom počeli su da se iznose u prvoj polovini 19. veka. Njihovi zagovornici bili su predstavnici siromašnijih, pre svega radničkih slojeva. Oni su protestovali protiv uvođenja novca, odnosno biračkog poreza i drugih uslova (cenzusa) za sticanje biračkog prava. Borba za opšte pravo glasa tada je bila usmerena ka ukidanju stanja u kome je državna vlast privilegija bogatih i obrazovanih. Izgledalo je da je aristokratska vlast feudalaca kao vlasnika zemlje bila samo zamenjena vlašću vlasnika novčanog kapitala. Radnici su zahtevali opšte pravo glasa kako bi obezbedili da se njihovi interesi uključe u procese političkog odlučivanja.

Kako su industrijska društva po svojoj prirodi dinamična, ona proizvode razne oblike društvene diferencijacije. Shodno tome, povećavaju se razlike u raznim dimenzijama, a naročito u bogatstvu. Društvene grupe i slojevi postaju svesni svojih specifičnih interesa i traže načine da ih zadovolje. To je društveni kontekst koji je opšte pravo glasa nametnuo kao istorijski nužan korak. Otvaranje vrata parlamenata svim društvenim slojevima shvaćeno je kao jedan od bitnih uslova uspostavljanja društvenog mira i društvene ravnoteže.

Borba za pravo glasa počela je kao borba za opšte pravo glasa muškaraca i prošla je nekoliko stepenica tokom prve polovine 19. veka. Ona je obuhvatala više oblika biračkog prava koji su po teoriji izbornog prava označeni kao kretanje od ograničenog prava glasa do opšteg i nejednakog biračkog prava, i od opšteg nejednakog prava glasa do opšteg i jednakog biračkog prava. Prvi oblik, ograničeno biračko pravo, nije uključivao sve građane. Ograničenja su se odnosila na diskriminaciju prema imovinskom i obrazovnom statusu, polu, boji kože i drugim ličnim osobinama. Ukidanjem pojedinih cenzusa proširivao se krug lica koja su dobijala pravo glasa, što je u suštini značilo uključivanje pripadnika nižih društvenih slojeva u izbor i konstituisanje najviših predstavničkih organa. Taj proces tekao je od ukidanja cenzusa bogat-

stva i obrazovanja, do ukidanja cenzusa pola, etnosa i drugih, i označava se kao kvalitativna promena biračkog prava.

Drugi oblik - opšte i nejednako pravo glasa podrazumeva da svi građani pod jednakim uslovima, koji su utvrđeni zakonom, stiču biračko pravo. Ali, svi nemaju isti broj glasova, odnosno njihovi glasovi imaju različitu vrednost. Prvi od navedenih oblika poznat je kao klasno izborno pravo, a drugi kao umnoženi glas.

Politička borba za opšte pravo glasa skoro kroz čitav 19. vek nije uključivala biračko pravo žena. Kao deo populacije, žene ni u čemu nisu bile različite od ostalih građana, sem po svojim rodnim karakteristikama, a ipak pojam opšteg prava glasa njih nije uključivao. Mnoga druga prava, koja su izborena kroz građanske revolucije, na njih se nisu odnosila. U početnim fazama borbe za opšte pravo glasa činjenica njihove isključenosti iz te borbe nije uopšte javno spominjana. Nju su prevideli čak i mnogi poznati borci za ovo pravo. Sve do pred kraj 19. veka bilo je uobičajeno shvatanje da se opšte i jednako pravo glasa odnosi samo na muškarce i da će principi demokratije biti zadovoljeni ako se učešće u izboru predstavničkih organa obezbedi svim punoletnim muškarcima nezavisno od njihovog imovinskog i obrazovnog statusa, kao i drugih ličnih karakteristika.

Kada je borba za opšte i nejednako pravo glasa za muškarce krunisana uspehom, počelo se javno ukazivati na paradoks u pogledu isključenosti žena iz biračkog prava. Jedan od prvih koji je to pitanje postavio bio je Džon Stjuart Mill (1806 - 1873), poznati engleski filozof. On je 1867. godine u raspravi u Domu komunama povodom izbora za lokalne organe vlasti tražio uključivanje žena u izborne procese. Izrekao je oštru kritiku protiv pravne nejednakosti muškaraca i žena: "Ja sam pretpostavio da pravo glasa zavisi, kao što bi u dobrome stanju stvari i zavisilo, od ličnih uslova. Gde ono zavisi, kao u ovoj i u najviše drugih zemalja, od uslova sopstvenosti, tu protivurečnost još više dreči. Kad jedna žena može dati sva jemstva, koja se ištu od jednog muškog birača, kao što su: nezavisni odnošaji, položaj jedne domaćice i na čelu jedne familije, plaćanje poreza, ili ma kakvi uslovi koji bi bili propisani, pa se u prkos svemu tome, pravo načelo i sistem predstavništva što se na sopstvenosti temelji, na stranu ostavi, a uvede izuzetno lična pravna nejednakost, samo da bi se ona (žena) od pravog glasa isključila: to je gore što, nego sama nerazumnost. Kad se još doda, da u zemlji u kojoj to biva, žena danas vlada, i da je najslavnija vlada koju je zemlja ikad videla,

bila vlada jedne žene, sasvim je jasan nacrt nerazumnosti i jedva skrivene nepravde. Nadajmo se da ta nerazumnost i nepravda neće biti poslednje koje će isčeznuti pred strujom napredka, koja obara jedno za drugim razvaline trošne fabrike monopola i tiranije..." (Mil, 1876, str. 157). Mil kritikuje stav ondašnjih političara koji su ustanovili pravnu nejednakost žena kao birača sa muškarcima biračima, jer se ona kosi sa osnovnim principima građanskog sveta i građanske demokratije. Težnja da se žene isključe iz prava glasa pokazuje koliko su duboke bile predrasude ljudi na najvišim funkcijama Engleske države krajem 19. veka. Milovo zalaganje za jednako pravo glasa žena svrstalo ga je u krug mislilaca zaslužnih za nastanak liberalnog feminizma - prve faze u razvoju feminističkog pokreta.

Kao i u slučaju borbe muškaraca, tako je i borba žena za dobijanje prava glasa tekla u fazama i nejednakim tempom, za šta se uzroci nalaze u opštem društveno-istorijskom kontekstu, kao i socio-kulturnim okruženjima pojedinih zemalja.

Žene su bile svesne da neće dobiti pravo glasa bez borbe mnogo ranije nego što su tu borbu otpočele. Prvi, usamljeni glasovi za emancipaciju žena čuli su se još u 17. veku, pa i ranije. Ali, tada su to bili stavovi o opštem podređenom položaju žena u društvu i u porodici.

Kao jedan od prvih, praktičnih koraka u političkoj emancipaciji žena u Evropi može se uzeti "Deklaracija prava žene i građanke" čiji je idejni tvorac i pisac bila Olimpija de Guž (1775 - 1793), francuska novinarka i književnica. Ona je bila osnivač i aktivista ženskih političkih kružoka između 1789. i 1793. godine, koji su naišli na otpor revolucionara i vođa francuske građanske revolucije. Protiv davanja političkog prava ženama bili su Babef, Mara, Herbert i Robespjer.

Olimpija de Guž je na početku Deklaracije akcentirala odgovornost muškaraca za podređeni položaj žena: "Ova revolucija neće biti potpuna, dok sve žene ne postanu svesne svoje sudbine koja je za žaljenje, kao i prava koja su u društvu izgubile... Muškarci, jeste li u stanju da budete pravedni? Recite ko vam je dao suverenu vlast da tlačite moj pol? Vaša sposobnost?"

Optužujući je i razotkrivajući sledeći stav: "Budući da žene imaju pravo na giljotinu, treba da imaju i pravo da izraze svoje misli." Poruka je jasna: ne može se suditi nerazumnim bićima. Ako žene imaju razuma, onda se pokazuje potpuna neutemeljenost odbijanja muškaraca da ih "puste" na javnu scenu.

Korisno je podsetiti na još neke stavove iz Deklaracije žene i građanke, čija bi se aktuelnost lako mogla dokazati:

Član 1. - Žena se rađa slobodna i ostaje jednaka muškarcu u pravima. Društvene razlike mogu se osnivati jedino na opštoj koristi.

Član 6. - Zakon mora biti izraz opšte volje: sve građanke i svi građani treba lično i preko svojih predstavnika da učestvuju u njihovom oblikovanju.

Član 10. - Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja, bila ona i fundamentalna. Žena ima pravo da se popne na gubilište, ona mora da ima i pravo da se popne na Tribinu, sve dok njeno izražavanje ne narušava Zakonom ustanovljeni javni red.

Član 13. - Za izdržavanje snaga reda i troškove administracije, prilozi muškarca i žene su jednaki, a ona učestvuje u svim aktivnostima i svim teškim poslovima; ona dakle treba da ima i jednak udeo u dodeli radnih mesta, zaposlenju, zaduženju, počasti i industriji.

Član 15. - Masa žena, združena u savezu radi oporezivanja sa masom muškaraca, ima pravo da joj svi javni službenici i javna uprava polažu račun.

Zar će žene uvek biti odvojene jedne od drugih? Hoće li ikada biti jedno jedinstveno telo?

Zbog svojih ideja i političkog aktivizma, ona je giljotinirana 1793. godine. Doživela je sudbinu galskog petla koji je prerano zakukurikao.

Francusko društvo, u kome je građanska revolucija donela ostvarenje najradikalnijih promena u društvenom položaju čoveka, donela mu ličnu slobodu i pravnu jednakost, bilo je nespremno da prizna jednakost žena sa muškarcima. Čitavih 130 godina kasnije, francuski filozof Bertelemi će džentlmenski pokušati da brani takav stav svojih predaka rečima: "Oni smatraju da je žena viša od njih: odbijaju da je učine jednakom sa njima". Ova duhovita opaska nije naravno mogla da neutrališe evidentno neprijateljstvo francuske revolucije prema političkoj emancipaciji žena. Upravo je to eklatantan dokaz duboko društveno utemeljene razlike u poimanju društvene uloge i položaja muškaraca i žena, razloga koji su onemogućavali i usporavali borbu žena za političku emancipaciju.

U Engleskoj se relativno rano oblikovala ideja o emancipaciji žena. Jedna od prvih koja je pisala o ženskim ljudskim pravima i o potrebi njihove zaštite bila je Meri Volstankraft. Ona je bila

predstavnica, a po mnogima i rodonačelnica liberalnog feminizma. Kroz svoje teorijske rasprave i polemike, ona je formulisala stav o jednakosti žena i muškaraca, i to u smislu njihove jednake vrednosti. Iz takvog stava je logično proizašao zahtev za jednaka prava pripadnika oba pola. Uporište za svoje stanovište Meri Volstankraft je našla u jednostavnoj argumentaciji: žena je čovek, znači i ona je razumno biće. Razum omogućuje da se čovek naoruža znanjem i vrlinom. Zato je ova autorka veliku pažnju posvetila obrazovanju, odnosno pravu na obrazovanje žena. U pisanju svog dela "Odbrana prava žene" (1792), ona je bila pod snažnim uticajem Olivije de Guž. Na jednom mestu u toj knjizi ona sa vidljivom oprežnošću kaže: "Možda ćete mi se nasmejati zbog ideje koju u nekom budućem trenutku želim da razvijem, jer ja zaista mislim da bi žene morale imati svoje predstavnike, umesto da njima samovoljno vladaju, a da same nemaju nikakvog udela u odlukama Vlade... Ali kako je sada celokupni predstavnički sistem u ovoj zemlji samo zgodna potpora za despotizam, ne treba da se žale, jer nisu zastupljene ništa manje od brojne klase preopterećenih radnika, koji plaćaju za potporu kraljevskog doma, a sami jedva uspevaju da nahrane svoju decu hlebom" (M. Volstankraft, 1994, str. 185-186). U navedenom stavu Meri Volstankraft je anticipirala žensko pravo glasa i borbu za politička prava žena.

Rano oblikovanje feminističkog, osvešćenog pristupa problemima ženske nejednakosti upravo u Engleskoj može se shvatiti kao logična posledica činjenice da je Engleska bila zemlja koja je među prvima krenula putem industrijskog razvitka i u kojoj su radnički slojevi bili suočeni sa izuzetno teškim uslovima života. Engleske žene su učestvovala u čartističkom pokretu (1830 - 1850), pružajući podršku muževima u borbi za popravljjanje ekonomskog i socijalnog položaja engleske radničke klase tog vremena. Revolucionarne ideje dovele su ih do formiranja prvog udruženja sifražetkinja (1867) sa zadatkom da se bori za žensko pravo glasa. Kako je taj cilj bio zajednički sa ženama iz drugih evropskih zemalja na istom stupnju razvoja, 1904. godine u Berlinu je formirana "međunarodna ženska alijansa sifražetkinja". Borba sifražetkinja unutar Engleske, iako intenzivna i jasno profilisana u osnovnom cilju, bila je nagrižena unutrašnjim razdori- ma koji su rezultirali formiranjem dva krila ili dve organizacije. One su se razlikovale, pre svega, u metodama borbe za žensko pravo glasa - mirni i agresivni način. To je oslabilo ugled ovog

pokreta i dalo mu negativan predznak, koji je zadržan do najnovijeg vremena.

Intenzivna borba za aktivno pravo glasa vođena je u periodu 1860-1888. godine. Žene su u Engleskoj 1869. godine dobile najpre pravo glasa u samoupravnim jedinicama, u Škotskoj 1881, a u Irskoj 1888. godine. Pasivno biračko pravo dobile su kasnije, između 1907. i 1911. godine. To pravo mogle su imati samo bogate žene koje su u vlastitom posedu imale imanja i na njih plaćale porez, nezavisno od muževa. Poznati i uticajni engleski političar tog vremena V. Gledston, jedno vreme predsednik engleske vlade, bio je veliki protivnik ženskog prava glasa. Ali to nije zaustavilo žene u njihovoj borbi. Naprotiv, one su svoju borbu nastavile i pojačale, naročito u poslednjoj deceniji 20. veka.

Legenda:

Jedna leđi ispred zatvorene kapije engleskog parlamenta kaže:

"Vreme je da odem sa ovog mesta. Gde da nađem ključ?"

Osuđenici i jadnici nemaju pravo glasa za Parlament. Treba li sve žene da budu svrstane sa takvima?

Izvor:

Ilustrovana enciklopedija, Istorija II, Vuk Karadžić, Beograd, 1976, str. 167.

Engleske žene su opšte pravo glasa dobile tek 1918. godine, ali ni tada one nisu potpuno izjednačene sa muškarcima. Za razliku od muškaraca koji su to pravo sticali sa punoletstvom (navršenom dvadesetjednom godinom života), za žene je bio propisan strožiji uslov - navršenih trideset godina. Zakonodavac je ispoljio rezervu prema razumnosti žena, smatrajući da im je potrebno više vremena za sazrevanje. Ovo ograničenje ukinuto je tek 1928. godine.

Ideje ženskog pokreta iz Engleske proširile su se i na zemlje koje su bile u sastavu Engleske imperije. Zahvaljujući aktivizmu ženskog pokreta, koji je bio religiozan, a njegova najveća grupacija okupljena oko hrišćanske crkve, žene su na Novom Zelandu uspele da dođu do političkih prava krajem 19. veka. Aktivno biračko pravo ograničenog tipa one su dobile 1883. godine.

U Australiji, tačnije u južnoj Australiji, žene su dobile takvo ograničeno pravo glasa 1895. godine. Za izvojevanje opšteg prava glasa za celu Australiju bilo je potrebno skoro 30 godina borbe ženskog pokreta. I Senat i donji dom prihvatili su 1910. godine rezoluciju kojom se ženama daje aktivno i pasivno biračko pravo.

U Kanadi je davanje prava glasa krenulo od provincija, koje su ženama dale pravo glasa u svojim legislaturama. Opšte jednako pravo glasa žene su dobile 1920. godine.

U SAD se prvi javni istup sa zalaganjem za žensko pravo glasa desio 1647. godine. Bio je to istup Margaret Brent iz Merilenda. Razgranati ženski pokret prvi put je ujedinjen 1848. godine kada je doneta Konvencija o ženskim pravima. Pokret za ukidanje ropstva uključivao je i žene, a neki autori pišu da je imao ženski karakter (J. Berhelemi). Žene su najpre u državi Vajoming dobile ograničeno pravo glasa 1869. godine, koje je potvrđeno Ustavom iz 1889. godine. Od tada pa do 1915. godine još deset federalnih država dalo je takvo biračko pravo ženama. Tako je država Kolorado ovo pravo uvela 1893, a države Utah i Ajdaho 1896. godine. Opšte i jednako biračko pravo žene u SAD dobile su 1920. godine, amandmanom XIX, koji je isključivao diskriminaciju polova u sticanju ovog prava.

Među evropskim zemljama skandinavske zemlje su prve dale politička prava ženama. Tako je ženski pokret u Norveškoj počeo da se razvija još od 1830. godine. Sticanje biračkog prava odvijalo se i ovde u formi "step by step". Pravo učešća u opštim izborima najpre su dobile žene koje plaćaju porez (1901), pravo učešća na poslaničkim izborima (1907), a opšte pravo glasa na opštinskim

izborima 1910. i opšte pravo glasa za izbore parlamenta 1913. godine.

Ženski pokret za pravo glasa u Finskoj otpočeo je 1860. godine. Pravo glasa u seoskim opštinama 1863. godine dobile su žene koje plaćaju porez. U gradovima su isto ograničeno pravo glasa žene dobile 1882, a opšte i potpuno (aktivno i pasivno) 1906. godine.

Švedanke su stekle ograničeno pravo glasa (pravo da učestvuju u organima lokalne vlasti) 1863. godine. Ali to pravo se odnosilo samo na udovice ili neudate žene. Ograničeno pravo glasa nekoliko godina kasnije dobile su žene koje plaćaju porez.

Na Islandu žene su dobile pravo glasa za lokalne organe u periodu 1902 - 1909, a opšte i potpuno pravo 1913. godine.

Po završetku Prvog svetskog rata više zemalja svojim ustavima zagarantovalo je biračko pravo ženama pod jednakim uslovima kao i muškarcima: Nemačka, Austrija, Španija, Luksemburg, Litvanija, Estonija, Holandija, Poljska, Cehoslovačka, Rusija (Sovjetski Savez, 1917). U nekima je to pravo garantovano pod specijalnim uslovima i izuzetno, kao što je bio slučaj u Belgiji, Rumuniji i Mađarskoj. U Belgiji je bilo zagarantovano biračko pravo ženama samo za izbor lokalnih organa. Pravo učešća za izbore u državne organe imale su samo žene čiji su muževi ili sinovi poginuli u ratu, kao i žene koje su bile zatvarane iz patriotskih razloga. Poslednji rumunski Ustav iz 1938. godine dao je ženama pravo glasa, ali su uslovi za njegovo sticanje morali da budu utvrđeni zakonom.

Među evropskim državama u kojima između dva svetska rata žene nisu stekle biračko pravo nalaze se: Francuska, Italija, Grčka, Švajcarska, Albanija, Lihtenštajn, Portugalija, Andora, Jugoslavija, San Marino.

Jugoslavija je spadala u red zemalja koje su ispoljile značajno istorijsko zakašnjenje u otvaranju pitanja i garantovanju prava glasa ženama. Tri godine nakon osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. godine donet je Ustav (Vidovdanski ustav), u kome je aktivno biračko pravo bilo normirano po ugledu na zemlje sličnog nivoa razvijenosti. To pravo dodeljeno je na užoj osnovi, što znači da nije obuhvatalo sve punoletne članove državne zajednice. Bila su propisana dva uslova: državljanstvo i starost (navršena 21 godina života).

Izborni zakon, donet 27. juna 1921. godine, u članu 9 utvrđuje da "pravo biranja poslanika za narodnu skupštinu ima svaki muškarac...", čime je dodat uslov muškog pola. Tim ograničenjem

žene su isključene iz biračkog prava. Ovaj zakon sadržavao je i neka druga ograničenja, kao što je isključivanje lica u aktivnoj vojnoj službi i žandarmeriji.

U Ustavu Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra 1931. godine aktivno biračko pravo bilo je dato svakom državljaninu po rođenju ili prirođenju, ako je navršio 21 godinu starosti (član 55). Žensko pravo glasa i u ovom ustavu, kao i u prethodnom, u celosti je ostavljeno zakonodavcu. Na taj način ustavotvorac je ostavio mogućnost da se ono uvede. Ali, Zakon o biračkom spisku, donet već 6. septembra iste godine, u članu 2. precizirao je da biračko pravo ima svaki muški državljanin. Može se pretpostaviti da je na nivou vodeće političke elite ondašnje Jugoslavije ideja o davanju prava glasa ženama bila odbačena već kod utvrđivanja ustavnih rešenja. Nije bilo nikakvog pomaka u pogledu ženskog prava glasa u periodu između donošenja dva ustava prve Jugoslavije.

Posle Drugog svetskog rata žene su stekle opšte biračko pravo u svim evropskim zemljama, među kojima su: Francuska (1944) i Jugoslavija (1946). Proces sticanja biračkog prava žena nije bio tako brz i nije zavisio prevashodno od ekonomske i kulturne razvijenosti zemlje. O tome svedoče podaci da se među evropskim zemljama, koje su među poslednjim dale ženama pravo da biraju organe vlasti, pod jednakim uslovima kao i muškarci, nalaze: Švajcarska - 1971, Andora - 1971, Portugalija - 1974, Lihtenštajn - 1984. godine.

Prvi korak u uvođenju opšteg i jednakog prava glasa žena u Jugoslaviji predstavljaju Krajinški propisi, koje je u septembru 1942. godine doneo Vrhovni štab. Oni izražavaju odvajanje narodnooslobodilačkih odbora od vojnih organa i njihovo prerastanje u organe narodne, odnosno civilne vlasti. U aktu pod naslovom "Naredba o izboru narodnooslobodilačkih odbora" utvrđen je način izbora tih odbora. Određeno je da seoske i gradske narodnooslobodilačke odbore na zborovima biraju svi muškarci žene koji su navršili 18 godina života i to javnim glasanjem. Takođe je utvrđeno da u odbore mogu biti birani i muškarci i žene navedene starosti. Time je postavljeno pravilo o jednakosti muškaraca i žena i u aktivnom i u pasivnom biračkom pravu - pravu da biraju i da budu birani u organe civilne vlasti.

U prvom ustavu nove države Federativne Narodne Republike Jugoslavije, donetom januara 1946. godine, utvrđeno je da "svi građani, bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovesti, stupn-

ja obrazovanosti i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti. Biračko pravo je opšte, jednako i neposredno i vrši se tajnim glasanjem" (član 23).

Jednakost žena sa muškarcima nije proširena samo na biračko pravo, već je postavljena mnogo šire. U članu 24. decidno se utvrđuje nova pozicija žene u tada novom društveno-političkom sistemu: "Žene su ravnopravne sa muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života". Na normativnom nivou pozicija žena je suštinski promenjena. Ustavom iz 1946. godine pravna pozicija žena označila je premeštanje žena iz pozicije potpune nejednakosti u poziciju jednakosti u svim pravima.

Važnu ulogu u prevladavanju ograničenog biračkog prava žena i širenja opšteg biračkog prava posle Drugog svetskog rata imali su akti međunarodnog prava (konvencije, ugovori i drugi akti). Posebno treba istaći ulogu dokumenata OUN: Opšta deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, Pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, kao i Konvencija o političkim pravima žena iz 1952. godine. Navedeni dokumenti su doprineli internacionalizaciji slobode i prava građana posle Drugog svetskog rata, uključujući internacionalizaciju biračkog prava žena. Od dokumenata koji su doneti u novijem periodu, posebno treba istaći Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979, Pekinšku deklaraciju i dokumente OEBS-a.

Opšta deklaracija o ljudskim pravima OUN predstavlja čin uspostavljanja ljudskih prava na globalnom nivou. Ideja da su ljudska prava od prvorazredne važnosti i da su ispred prava država pružila je nadu u drukčiji svet budućnosti, svet čije će polazište i ishodište biti ljudska prava koja pripadaju svim ljudima, kao pripadnicima ljudskog roda. Time su ljudska prava postala i ženska ljudska prava, bar na formalno-pravnom nivou.

U članu 21. Opšte deklaracije o pravima čoveka precizirana su prava građana vezana za učesće u javnim poslovima vlastite državne zajednice:

1. Svako ima pravo učestvovati u upravljanju javnim poslovima svoje zemlje, neposredno ili preko slobodno izabраних predstavnikа

2. Svako ima pravo da na ravnopravnoj osnovi stupa u javnu službu u svojoj zemlji

3. Volja naroda je osnova državne vlasti: ova volja se treba

izražavati na povremenim i slobodnim izborima koji će se sprovoditi opštim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupkom kojim se osigurava sloboda glasanja.

Opšte i jednako pravo glasa utvrđeno je kao univerzalno pravo svih ljudi. U svetu još pod utiskom strahota Drugog svetskog rata, ovo pravo naišlo je na opštu podršku i ugrađeno je tokom prvih posleratnih godina u ustave ne samo evropskih već i mnogih zemalja širom sveta, koje u prethodnom periodu nisu bile spremne za taj cilj. Tako je znatan broj zemalja Azije dodelio opšte biračko pravo žena: Japan, Kina, Burma, Indija, Indonezija, Turska i druge. Ovaj talas proširio se i na latinoameričke zemlje, kao i zemlje u Africi koje su sticale nezavisnost.

ZA I PROTIV PRAVA GLASA ŽENA

Sa vremenske distance od sedam-osam decenija, pa do jednog veka i duže, koliko je proteklo od rasprava o tome da li ženama treba dati pravo glasa odnosno da li ih u pogledu političkih prava treba izjednačiti sa muškarcima, čini se da su za modernog čitaoca naročito interesantni argumenti za i protiv ženskog prava glasa.

Jedno od početnih pitanja u raspravama o proširivanju prava glasa na žene bilo je da li će to pravo doneti štetne posledice po državu, odnosno da li će one svojim učešćem u organima vlasti delovati nerazumno. Već je Džon Stjuart Mil tim povodom pisao sledeće: "Nikome ne pada na um da tvrdi, da bi žene činile rđavu upotrebu od prava glasa. Najgore što se tu navodi jeste: da one ne bi samostalno glasale, nego po uputstvu svojih muških srodnika. Ako bi to bilo tako, pa neka bude. Ako bi one mislile samostalno, mnogo bi dobiveno bilo; ako li ne bi mislile samostalno, nikakve štete ne bi se imalo. Blagoslov je za ljude da im se raskinu okovi, pa baš ako oni i ne žele da se slobodno kreću. Moralni položaj žena znatno bi se već popravio, kad ih zakon ne bi duže proglašavao za nesposobne da imaju svoga mnjenja, i za neovlašćene da se slobodno opredele u pogledu najvažnijih poslova čoveštva. Bilo bi neke koristi za njih lično, da mogu odrediti nešto što njihovi muški srodnici ne mogu od njih iskati, ali žele da to dobiju. A ne bi bilo od manje važnosti i kad bi čovek morao sa svojom ženom o opštoj stvari većati, i kad glasanje ne bi bilo njegov isključivi posao, nego zajednički. Obično se ne razmišlja koliko treba, kako bi se znatno podiglo dostojanstvo i vrednost žene u očima prostog čoveka, kad bi ona mogla da nezavisno od čoveka, radi šta u spoljašnjem svetu, i kako bi to učinilo da ona postane predmet poštovanja, koje se nikojim ličnim svojstvima, nikad ne bi dalo steći kod ljudi za ona stvorenja, čiji društveni život oni sasvim u svojoj vlasti imati mogu. Pa i samo glasanje bolje bi se doteralo. Čovek bi često morao da za svoje mnjenje traži poštene razloge, kojima bi jedan iskren i nepristrasan karakter mogao skloniti, da s njim pod jednim istim barjakom služi.

Ženin uticaj činio bi često, da on ostane veran svome sopstvenom iskrenom mnjenju.

Dajte ženi pravo glasa, i u njoj će se probuditi čuvstvo politične časti. Ona će se naučiti da gleda na politiku kao na nešto o čemu i ona svoje mnjenje imati sme, i u čemu kad se neko mnjenje ima, treba i da se radi po tom mnjenju; ona će dobiti čuvstvo lične odgovornosti u toj stvari, a neće duže osećati, kao što sad oseća, da je sve pravo i lepo, i da sve odgovornost muž pokriva, samo ako joj ispadne za rukom da ga nadgovori, pa ma koliku meru rđavog uticaja da bi ona razvila. Samo kad se ona ohrabri da i sama neko mnjenje ima, i da dođe do jasnog pojma o razlozima, koji treba da ukrepe vladu savesno protivu iskušenja ličnog ili familijarnog interesa, samo tada može ona prestati da kao neka buneća sila na političnu savest čoveka utiče. Njenoj posrednoj saradnji može da se ne da da bude politično štetna, samo kad se ona zamene neposrednom radnjom" (Dž. S. Mill, str. 160-161).

Kao što se vidi, Mil u svojoj raspravi ukazuje da je nerazumno tvrditi da bi žene rđavo upotrebljavale svoje pravo glasa. To je pretpostavka kojom se teži potcenjivanju žene kao pripadnika istog roda. On takođe ne vidi ništa loše u potencijalnoj mogućnosti da žene glasaju po uputstvima svojih muževa. Taj prigovor bi pre mogao imati pozitivan predznak za one koji strahuju od ulaska žena u parlament. Važna je i Milova procena da bi se moralni položaj žena bitno popravio, ako bi one dobile zakonsku mogućnost da imaju svoje mišljenje i da se slobodno opredeljuju u pogledu najvažnijih poslova državne zajednice. Njihov rad u javnoj sferi doneo bi im veće uvažavanje od strane običnih ljudi. Slobodno interpretirajući Mila, mogli bismo reći da su istorijske okvire za razne oblike nerazumnih ponašanja žena proizveli upravo muškarci upotrebljavajući po svojoj volji specifične ženske osobine i funkcije.

U svojoj knjizi "Glas žena" (J. Barthelemy, 1920), J. Bartelemi, francuski filozof, sabrao je i analizirao faktički sve argumente koji su se u političkim i stručnim raspravama krajem 19. i početkom 20. veka iznosili za i protiv uvođenja prava glasa za žene. Ovaj autor polazi od demokratije kao forme vlade koja je jedina saglasna sa razumom. Razumnost se ispoljava u tome što je u demokratiji bitno da svako upravlja sobom, da svi upravljaju svima ili da svako upravlja svakim, jer je ona utemeljena na principu pravičnosti. Iz tako shvaćenog duha demokratije, logično proizilazi opšte pravo glasa, a iz njega dalje da i žene imaju to pravo. Jer,

kako bi se pravo glasa moglo nazvati opštim ako bi iz njega bile isključene žene! Kojim bi se to argumentima moglo pravdati da je polovina građana iz tog prava isključena? Ovaj autor sam izdvaja i analizira najpre argumente koji nalažu neizostavno davanje opšteg prava glasa ženama. Pri tome ispoljava veliko razumevanje za žene i pokazuje se zagovornikom njihovog izjednačavanja u pravima sa muškarcima. On piše: "Ja velim samo da isključivanjem žena iz političkog života, zakon uzima suviše često karakter tvrd i nepravičan 'zakon čoveka'. Da žene imaju ili da su imale u toku istorije prava što napadaju i što su napadale jednostrano zakonodavstvo ljudi, ne bi moglo da se porekne" (Đ. Tasić, 1921, str 5-6).

J. Bartelemi naglašava da je pravo glasa nešto više od predstavljanja svih grupa i slojeva u parlamentu, ono je sredstvo za odbranu njihovih interesa. Jasno je da klase i druge društvene grupe imaju svoje specifične interese koje treba da brane u parlamentu, ali su protivnici ženskog prava glasa osporavali da žene imaju svoje posebne interese, različite i suprotne od interesa muškaraca. Bartelemi, kao i mnogi borci za žensko pravo glasa, stoji na stanovištu da žene imaju svoje specifične interese i u svojoj studiji sumira najvažnije od tih interesa. One su, pre svega, stavljene ispod muškaraca u čitavim oblastima prava (tako su devojke zapostavljene time što država manje troši na njihovo obrazovanje, što je neefikasna u borbi protiv trgovine belim robljem, što zabranjuje traženje oca i sl.). Kada je reč o neudatim ženama moderna zakonodavstva uglavnom ih tretiraju u oblasti privatnog prava ravnopravno sa muškarcima, ali sa toliko izuzetaka da žene nemaju koristi od tih prava. U pogledu javnih funkcija, žene su daleko ispod muškaraca. Takođe u pravnoj regulaciji braka sadržano je niz nejednakosti u pogledu stanovanja, vernosti, razvoda i slično. U pogledu raspolaganja novcem i uopšte imovinom, žene su u zakonodavstvu ondašnjih država imale status maloletnica, premda su početkom 20. veka počele izmene na tom planu. One su takođe bile zapostavljene kao udovice, naročito u nasleđivanju. Muški zakoni su zabranjivali ženama pristup do najvećeg broja javnih službi i mnogih unosnih poslova. Žene na početku 20. veka takođe nemaju pristupa do većine slobodnih profesija, jer ih mnogi univerziteti nisu primali. Bartelemi je bio svestan da je običajima regulisano u kojim je poslovima ženama dopušteno da učestvuju. Ali kao progresivan, demokratski orijentisan čovek i naučnik, on je bio zagovornik stava da je

zadatak zakonodavstva da svakoj ženi dopusti da vrši funkcije za koje oseća potrebu.

Jedan od argumenata za žensko pravo glasa nalazi se i u odbijanju žena da ih muževi predstavljaju, zato što smatraju da imaju pravo da same sobom upravljaju. Bartelemi podržava stav ženskih organizacija da se preterivanja muškaraca sastoje u tome da najbolje položaje zadrže za sebe, a da ženama "prepuste" najlošije i najmanje plaćene poslove. S pravom zaključuje da je ironija takvu zaštitu nazivati zaštitom.

On precizno opaža da je muško zakonodavstvo o ženama restriktivno, destruktivno i da nije konstruktivno. Država, donoseći razne zakone u oblasti radnih odnosa, stavlja klauzulu za zaštitu radnika ali ne i radnica. Tako, na primer, pravo na pomoć u slučaju besposlenosti u Engleskoj, u periodu koji je posmatran, koristili su uglavnom muškarci. Žene su takođe bile manje nagrađene od muškaraca čak i kada su posao bolje radile od njih. Shodno tome, žene su bile u pravu što su isticale i protestovale protiv činjenice da država mnogo više vodi računa o muškarcima nego o ženama. Time se potvrđuje da interesi grupe koja nema svoje predstavnike u parlamentu nisu dovoljno zaštićeni.

Zato Bartelemi sugeriše stav da će pravo glasa pomoći ženama u njihovoj ekonomskoj borbi. Jedna engleska izreka potvrđuje da je taj stav bio široko prihvaćen u svesti ljudi: "Glas u ruci, to je novac u ruci".

Bartelemi ne zaboravlja da naglasi da jedan od razloga što ženama treba dati pravo glasa jeste što će one na taj način steći mogućnost da brane opšte interese koje one imaju kao članovi društva (zaštita porodice i dece, dobrotvorni i socijalni rad i drugo).

Navedeni i mnogi drugi oblici nejednakosti i nezaštićenosti žena potvrđuju smisao i celishodnost ženskog prava glasa. Žene očigledno imaju niz interesa, različitih od interesa muškaraca. Kako je to bio jedan od osnovnih razloga za prosuđivanje da li ženama treba dati pravo glasa ili ne, Bartelemi je formulisao zaključak od važnosti za promenu društvene klime onog vremena prema tom pitanju: žene moraju imati svoje predstavnike u parlamentima i drugim organima državne vlasti kako bi branile svoje interese.

Ideju ženskog prava glasa u jugoslovenskoj naučnoj i široj javnosti promovisao je i zastupao Đorđe Tasić. On je svoje stanovište o ženskom pravu glasa formulisao u okviru predavljanja

spisa «Glas žena» J. Bartelemija. Vrednost demokratije kao sistema, Tasić vidi u tome što ona, dajući svim grupama učešće u državnoj vlasti, daje svima politička prava, mogućnost da štite svoje interese. Kao i mnogi autori tog vremena, i on smatra da se na taj način postiže bar relativna društvena ravnoteža. Dajući svima da kažu svoje mišljenje javno, demokratija zadovoljava osnovnu potrebu koju čovek ima kao društveno biće. Dajući svima slobode da se organizuju, ona daje svima da se bore snagama koje odista imaju u društvu (Đ. Tasić, 1921, str. 4).

Đ. Tasić stoji na stanovištu, raširenom u to vreme, da politička prava u demokratiji treba da imaju pojedinci koji obavljaju neku funkciju u privredi i imaju vrednost za kulturu. To je kriterijum na osnovu kog se procenjivalo da li žene treba da dobiju pravo glasa ili ne. Tasić ukazuje da se u tadašnjoj formalnoj demokratiji kao član od vrednosti za kulturu smatra svako ono lice koje zarađuje u privredi, bilo radom, bilo samo kapitalom, ili kapitalom i radom. Otuda su se iz političkih prava isključivala lica koja nisu imala vrednost ni u jednoj od navedenih funkcija. Drugi uslov za politička prava jeste sposobnost za politički život, i to u smislu sposobnosti za vođenje javnih poslova. Dakle, samo vrednost za kulturu nije dovoljna, već je neophodno da pojedinac bude u stanju da vrši politička prava. Tasić zastupa gledište, prisutno kod Bartelemija i drugih onovremenih zastupnika uvođenja ženskog prava glasa, da se politička sposobnost stiče vežbanjem. Demokratija je slobodom političkog udruživanja oslobodila mase za politiku. "Otuda ako ko nema sposobnosti za politiku, dajte mu je pa će je steći. To je bar normalno. Dakle, iako bi se desilo da neko nema sposobnost za politiku, ako ima samo sposobnosti za kulturni rad on će je steći kad dobije politička prava" (Đ. Tasić, 1921, str. 49).

Tasić je, takođe u skladu sa stavom iz ondašnjih rasprava u međunarodnoj javnosti, uveo i pitanje volje za prava: šta će nekoj grupi jedno pravo ako je ona prema njemu indiferentna ili ga neće? Zašto bi jednoj grupi trebalo dati oruđe za političku borbu, mimo ili protiv njene volje?

Shodno izloženom, Tasić smatra da kada se raspravlja i rešava o ženskom pravu glasa to pravo ima potpuni smisao tek kada se ispune svi navedeni uslovi. On navodi da žene ispunjavaju prvi uslov - obavljaju društveno koristan rad. On piše da je žena "jedan član koji se ne može poreći u privrednom životu, ona je jedan član koji se još manje i nikako čak ne može poreći u kulturnom pogledu" (Đ. Tasić, 1921, str. 49).

Što se tiče sposobnosti žene da vrši političku funkciju, Tasić zaključuje da će biti dovoljno da se žena ne pokaže štetnom u političkoj akciji. "Ona je dokazala dovoljno da nije štetna, ako nije dokazala da nije korisna. Na osnovu podataka koje je pružio Bartelemi možemo reći: sposobna je, ako ne koliko čovek, ono toliko da ne smeta čoveku u njegovom radu. A povrhu toga postoji jedna važna činjenica: ta da se sposobnost stiće vežbanjem. pustimo je dakle da se izvežba" (Đ. Tasić, 1921, str. 49).

Slobodan Jovanović, pravni teoretičar međuratne Jugoslavije, takođe je razmatrao pitanje uvođenja ženskog prava glasa (S. Jovanović, 1936, str. 70-120). U poznatom delu "Država", u okviru rasprave o biračkom pravu, on je postavio pitanje da li iz načela opšteg prava glasa proizilazi da ovo pravo treba dati kako muškarcima tako i ženama. Poput Bartelemija, Đorđa Tasića i drugih autora iz prve polovine 20. veka analizirao je razloge koji idu u korist i one koji su protiv davanja prava glasa ženama. On se najpre bavi i više prostora posvećuje razlozima protiv ovog prava, što jasno izražava njegov stav prema ovom pitanju.

1. S. Jovanović zagovara tradicionalno stanovište po kome je celim kulturnim razvojem izvršena podela rada prema kojoj se muškarac bavi javnim a žena kućnim poslovima. Vekovima navikavana da se kreće u uskom porodičnom krugu, žena ne poseduje sposobnosti za upravljanje državom kao znatno širom zajednicom. Jovanović takođe prihvata jedan izrazito konzervativan stav, premda se od njega ograđuje kada kaže da je žena u izvesnom smislu odgajana u duhu pogrešnog egoizma, zbog čega nije u stanju da se izdigne iznad porodičnog egoizma i da se brine i štiti interes državne zajednice kao celine.

2. Jovanović je u razmatranje uključio pitanje intelektualnih sposobnosti žena, što je bilo tipično za pojedine mislioce, a naročito političare tog doba. On se, kako je sam pisao, nije upuštao u raspravu da li je žena manje inteligentna od muškarca, jer je moguće da to ne stoji, naročito kada je u pitanju praktična inteligencija. Drugim rečima, on prihvata intelektualne sposobnosti žena u praktičnim stvarima, koje ne traže da je žena naoružana znanjem. Međutim, težište pomera na drugi plan tvrdnjom da je žena subjektivnija od muškarca i da su njeni osećaji jači od razuma, te zbog toga ne bi mogla biti na poslovima u državnoj upravi. Jer upravljanje državom vodi se na strogo intelektualan način, po principima objektivnosti i pravičnosti, bez ikakvih ličnih obzira i sentimentata. Radi se o sferi u kojoj se zahteva poslovna neum-

tnost, koja isključuje svaku osećajnost. Znači, isključuje žene. Lakoća potcenjivanja one druge - ženske polovine čovečanstva - ne zahteva komentar.

3. Polazeći od shvatanja države, kao u suštini vojne ustanove, dolazi se do zaključka da žena koja nije vojnik ne može biti birač, te da država ne može stajati na ženi nego na muškarcu. Izgleda da političari nisu mogli da zamisle rešenje suprotnosti u društvu bez upotrebe oružja i ratovanja. Verovatno im zato nije bila bliska ideja da žene vide u poslaničkim klupama.

4. S. Jovanović dalje iznosi da žensko pravo glasa ne bi odgovaralo nikakvoj praktičnoj potrebi. Čovek i žena ne predstavljaju dve rivalske klase, već su zbog svoje povezanosti međusobno solidarni. Zato, prema ovom stanovištu, i nema opasnosti da muškarci svoju političku nadmoć upotrebljavaju za ugnjetavanje i eksploataciju žena. Kao dokaz iznosi se činjenica da su muški parlamenti u većini doneli niz zakona za zaštitu žena. Hoće se, dakle, reći da muškarci vode zadovoljavajuću brigu o ženi. Srpski građanski zakonik (1844-1946) (član 920), međutim, ograničavao je pravo žena da rukovode sopstvenim imanjem.

5. Strah da bi žene mogle kompromitovati državne organe iskazuje se u tvrdnji da vlada koja bi pobedila zahvaljujući ženskim glasovima ne bi imala moralnog autoriteta, zbog toga što je kod muškaraca duboko ukorenjeno nepoverenje prema političkim sposobnostima žena. Dakle, relevantno je samo muško javno mnjenje. Od žena se nije očekivalo da formiraju mišljenje o ljudima koji obavljaju javne poslove, a kamoli da učestvuju u javnim poslovima.

Navedeni argumenti protiv uvođenja ženskog prava glasa i njihova interpretacija od strane S. Jovanovića pokazuju odbijanje i nespремnost muških političkih elita sa početka 20. veka da žene vide kao ravnopravne pripadnike vlastitog ljudskog roda. Pozicije superiornosti služe im kao zaklon od suočavanja sa stvarno inferiornom i nejednakom pozicijom žena, pa i njihovom bukvalnom isključenošću iz mnogih oblasti društvenog života. To što je takva pozicija žena istorijska kategorija i što je cementirana običajnim i drugim društvenim normama tokom vekova, ostalo je do danas opravdanje za podupiranje zalaganja za očuvanjem takve pozicije žene umesto da to bude bitan element opšte društvene emancipacije.

Argumenti za uvođenje ženskog prava glasa su kod S. Jovanovića izrazito selektivni. Uključeni su sledeći:

1. Politička potčinjenost žena smeta njenom potpunom i harmoničnom razvitku. Kao i kod muškaraca, tako i kod žena politička potčinjenost izaziva moralnu depresiju i sprečava razvijanje duhovnih sposobnosti.

2. Zakoni koji su oblikovali i doneli muški zakonodavci ne priznaju ženama ista prava kao muškarcima. Kao primeri nejednake pozicije žena u pravu navodi se da je žena u braku potčinjena muškarcu, da neudata žena ima manju pravnu sposobnost od muškarca, da se muškarci koji su počinili neki seksualni delikt kažnjavaju blaže nego za slične pogreške žena, da žena nije dovoljno zaštićena od seksualne neobuzdanosti muškarca. Postoje nejednakosti koje se nikako ne mogu prevideti i koje se mogu rešiti samo državnim merama. U tom smislu je pravo glasa oruđe za zaštitu interesa.

3. U savremenim demokratskim društvima ne smeju se uspostaviti nikakve razlike između muškaraca i žena u pogledu njihovih političkih prava, budući da je žena isto tako svesno stvorenje kao i muškarac. Kako su društveni poslovi postali predmet slobodne diskusije, to ne postoje razlozi da se iz nje isključe žene, koje su u stanju da u nju unesu svoje specifične poglede, različite od muških.

4. Činjenica da je u velikim industrijskim državama sve veći broj neudatih žena koje su zaposlene i same sebe izdržavaju zahteva pravo glasa za žene kako bi mogle da štite svoje interese. Naglašava se da u privrednom životu između zaposlenih žena i muškaraca nema solidarnosti zato što muškarci u njima vide svoje takmace i, koristeći se političkim povlasticama koje imaju, potiskuju žene na svakom koraku. Upravo je takvim ženama biračko pravo neophodno potrebno da bi odbranile svoje ekonomske interese. S. Jovanović prihvata da se može reći da su muškarci skloni da te interese zanemare. Zaposlene žene čine društvenu grupu koja nije u modernom parlamentu zastupljena, iako bi po načelu opšteg prava glasa sve društvene klase i grupe trebale u njemu da budu predstavljene.

5. Moderna država u sve većoj meri preuzima na sebe zadatke zbrinjavanja, odnosno socijalne zaštite (staranje o maloletnicima, starima, bolesnim...). Kako se ti zadaci ne mogu obavljati sa bezličnom birokratskom poslovnošću, to postaje značajan razlog da se i žene uključe u državne organe. Znači, kao osećajnijim pripada im oblast humanitarnog rada, socijalne zaštite i socijalnog staranja, odnosno tradicionalne dužnosti iz porodice prenose se

na globalni nivo. Žene "idu" za njima.

Iz analize Slobodana Jovanovića očigledno je da on nije bio nklonjen da se ženama dâ opšte i jednako pravo glasa sa muškarcima. On je u teorijskim stavovima i praktičnim rešenjima za konstituisanje državne volje prednost davao kvalifikovanosti subjekata te volje. Kako sam kaže, kvalitet pretpostavlja kvantitetu. U osnovi nije bio za opšte pravo glasa zbog toga što je u njemu sadržana realna mogućnost da niži redovi nadglasaju više. On se zalagao za izborni sistem sa opštim nejednakim pravom glasa u kome su data naročita jemstva protiv takvog nadglasavanja. Nije teško zaključiti da je on u niže redove ubrajao i žene, a pored njih radničke i druge siromašne slojeve. Njegov strah ticao se realne mogućnosti da navedene kategorije nadglasaju predstavnike viših, bogatijih i obrazovanijih slojeva koji su u njegovom konceptu bili označeni kao kvalifikovani subjekti političke volje. Ipak, on je shvatao opšte pravo glasa kao istorijsku nužnost i u tom smislu ga je prihvatao.

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

Gledano sa aspekta položaja žena u društvu, pravo glasa, kao ni druga građanska prava, nisu ženama automatski donela oslobađanje od podređenosti i nejednakosti. Ona su još više osvetlila njihovu podređenu ulogu i veličinu nejednakosti po polu. Stvarnost pruža obilje dokaza za to. Jedan od dokaza o ograničenim domašajima ženskog prava glasa nalazi se u neostvarenosti pasivnog biračkog prava - prava da budu birane u organe vlasti. Žene su, sa retkim izuzecima, u veoma malom broju zastupljene u političkim hijerarhijama savremenih društava, uključujući i naše. Muškarci se prema uključenosti žena u organe vlasti odnose uglavnom kao prema nametnutoj kvoti. Moderna društva još su daleko od ostvarenja jednakih šansi oba pola za učešće u predstavničkim organima. Ako je pravo glasa sredstvo za odbranu interesa realnih društvenih grupa, onda je nužno da žene budu adekvatno zastupljene u institucijama u kojima se o tim interesima odlučuje, jer i danas, na početku 21. veka postoje mnogobrojni njihovi specifični interesi. Žene, dakako, treba da budu zastupljene u organima vlasti kako bi mogle i da utiču na rešavanje pitanja koja se tiču interesa cele državne zajednice i utvrđivanje poželjnog smera razvoja u budućnosti.

U bivšim socijalističkim zemljama, uključujući i Jugoslaviju, muškarci su bili tvorci ideologije o velikom napretku u emancipaciji žena, o "punjoj" ravnopravnosti polova. U realnosti participacija žena u političkim organima bila je kontrolisana od vrhova komunističkih partija. U svim izborima unapred su stvarane sheme o "poželjnoj" zastupljenosti pojedinih društvenih kategorija, uključujući i žene. Da li je moguće utvrditi elemente koji su konstituisali "poželjnu" strukturu? Praksa bivših socijalističkih režima pružila je dokaze da su neizostavni kriterijumi za izbor u predstavničke organe bili: pripadnost komunističkoj partiji i lojalnost političkim vrhovima. Ti osnovni elementi aranžirani su uz pomoć klasnog, nacionalnog, starosnog, obrazovnog i regionalnog, učešća u revoluciji i drugih kriterijuma. Komponovanje navedenih elemenata bilo je podložno određenim promenama, ali one nikad

PRAVO GLASA ŽENA

nisu bile radikalne. Birokrate u kadrovskim odeljenjima imale su zadatak da se te strukture popune ljudima koji će zadovoljiti unapred postavljene kriterijume i kvote, uglavnom nezavisno od njihovih sposobnosti i volje da zastupaju interese društvenih grupa, koje su u strukturi predstavničkih organa reprezentovali. Političke oligarhije nisu mnogo "marile" za konkretno popunjavanje kvota žena, mladih ili nacionalnih manjina. Za njih su bili interesantni vrhovi političkih hijerarhija i što se išlo od nižih ka višim organima vlasti njihova je struktura bila više dirigovana, što je značilo i sa manje žena. Usled monopozicije ključnih mesta u hijerarhijama moći, kao i načina izbora poslanika i odbornika, žene koje su birane u skupštine, kao i druge političke organe, nisu uspevale da ostvare značajniji uticaj. Često njihovo prisustvo u tim organima uopšte se nije osećalo. One su bile uvedene da obezbede određeno obeležje strukture parlamenta - skupštine, te nije bilo nastojanja da se njihovo prisustvo pretvori u delotvorni politički angažman. Iz navedenih razloga participacija žena označava se kao veštačka i, shodno tome, kao lažni oblik političke emancipacije.

Ostvarivanje pasivnog biračkog prava u Jugoslaviji pokazuje značajne oscilacije od uvođenja do danas. Promene u zastupljenosti žena u organima vlasti prate promene u političkim ideologijama i političkim i društvenim režimima, premda imaju i šire društveno-kulturno utemeljenje.

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

Polni sastav skupština u Jugoslaviji po godinama (1953 - 1986)

	Ukupno	Žene	Učešće žena		Ukupno	Žene	Učešće žena
1953				1969			
Savezna skupština	554	nema podataka	/	Savezna skupština	620	49	7,9 %
Republička skupština	1248	nema podataka	/	Republička skupština	2148	152	7,1 %
Pokrajinske skupštine	305	nema podataka	/	Pokrajinske skupštine	614	78	12,7 %
Opštinske skupštine	81460	nema podataka	/	Opštinske skupštine	41002	2821	6,9 %
1958				1974			
Savezna skupština	587	41	7,0 %	Savezna skupština	308	42	13,6 %
Republička skupština	1351	139	10,3 %	Republička skupština	1440	242	16,8 %
Pokrajinske skupštine	355	43	12,1 %	Pokrajinske skupštine	435	91	20,9 %
Opštinske skupštine	68933	3134	4,5 %	Opštinske skupštine	49071	7476	15,2 %
1963				1978			
Savezna skupština	670	131	19,6 %	Savezna skupština	308	53	17,2 %
Republička skupština	2274	473	20,8 %	Republička skupština	1480	273	18,4 %
Pokrajinske skupštine	619	98	15,8 %	Pokrajinske skupštine	435	101	23,2 %
Opštinske skupštine	42994	2212	5,1 %	Opštinske skupštine	50035	8905	17,8 %
1965				1982			
Savezna skupština	670	51	7,6 %	Savezna skupština	308	54	17,5 %
Republička skupština	2271	422	18,6 %	Republička skupština	1481	278	18,8 %
Pokrajinske skupštine	350	66	18,9 %	Pokrajinske skupštine	435	119	27,4 %
Opštinske skupštine	41445	5971	14,4 %	Opštinske skupštine	50208	8932	17,8 %
1967				1986			
Savezna skupština	670	38	5,7 %	Savezna skupština	308	50	16,2 %
Republička skupština	2260	264	11,7 %	Republička skupština	1479	286	19,3 %
Pokrajinske skupštine	620	108	17,4 %	Pokrajinske skupštine	435	106	24,4 %
Opštinske skupštine	40279	3803	9,4 %	Opštinske skupštine	52843	9260	17,5 %

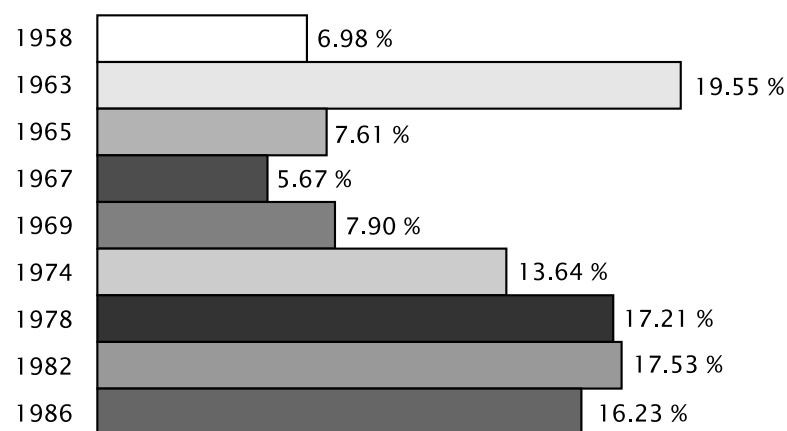
Izvor: Jugoslavija 1918 - 1988, Statistički godišnjak 1989. godina

PRAVO GLASA ŽENA

U razmatranju uključenosti žena u predstavničke organe vlasti tokom perioda socijalizma polazi se od sastava Skupštine Jugoslavije kao najvišeg organa vlasti. U tabelarni prikaz nisu uključeni podaci sa izbora 1948. godine zbog teškoća u obezbeđivanju uporedivosti podataka. Na tim izborima u Saveznu skupštinu bilo je izabrano svega 4 % žena. Znači, i tadašnja tek uspostavljena socijalistička vlast, koja je na istorijsku scenu stupila sa projektom o društvenoj jednakosti, bila je patrijarhalno opredeljena i "previdela je" žene. Može se konstatovati da je za tadašnju političku elitu, ovenčanu pozicijom pobednika, pitanje ostvarivanja jednakosti prema polu bilo sporedno pitanje.

U prvim decenijama socijalizma (1948 - 1974) u Skupštini Jugoslavije udeo žena bio je izrazito nizak - iznosio je od 4 % do 7 %, sa izuzetkom izbora iz 1963. godine, kada je u ovu Skupštinu bilo izabrano 20 % žena ili jedna petina. Ovaj skok bio je povezan sa periodom liberalizma u Jugoslaviji koji je doneo niz pozitivnih trendova u raznim oblastima društvenog života. Taj proces prekinut je rigidnom intervencijom državnog i partijskog vrha, čime su reforme u Jugoslaviji odložene za veoma dug period.

Žene u Saveznoj skupštini

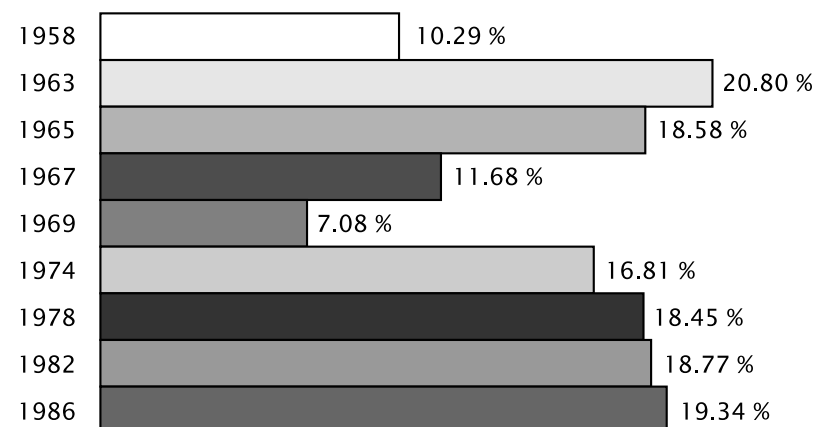

U istom periodu veće prisustvo žena ostvarivano je u republičkim skupštinama, ali sa značajnim oscilacijama. Kao i u slučaju Savezne skupštine, najviši je bio 1963. godine - 21%. To je predstavljalo udvostručenje u poredenju sa prethodnim izborima i, bez sumnje, značajan relativan udeo žena. Sličan nivo za-

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

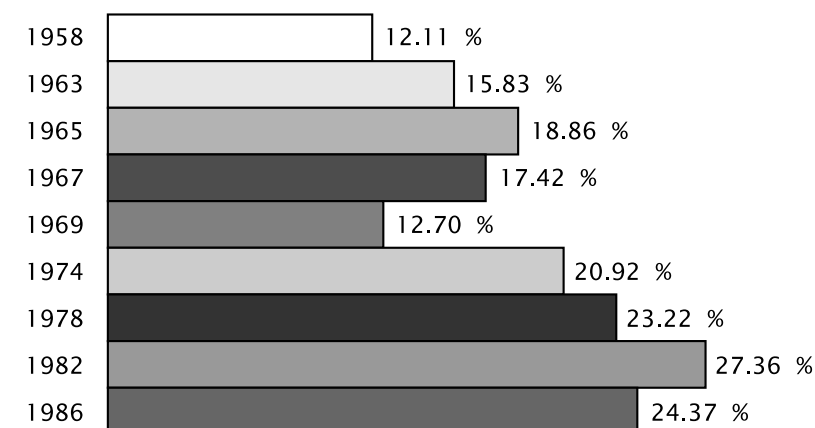
držan je i u izborima iz 1965, a onda je ponovo naglo smanjen na izborima 1967. godine.

Žene u republičkim skupštinama

U pokrajinskim skupštinama u periodu od 1958 do 1974. godine udeo žena oscilirao je oko šestine ukupnog broja poslanika. U tome je posredovanje kadrovskih i izbornih stratega sasvim očigledno.

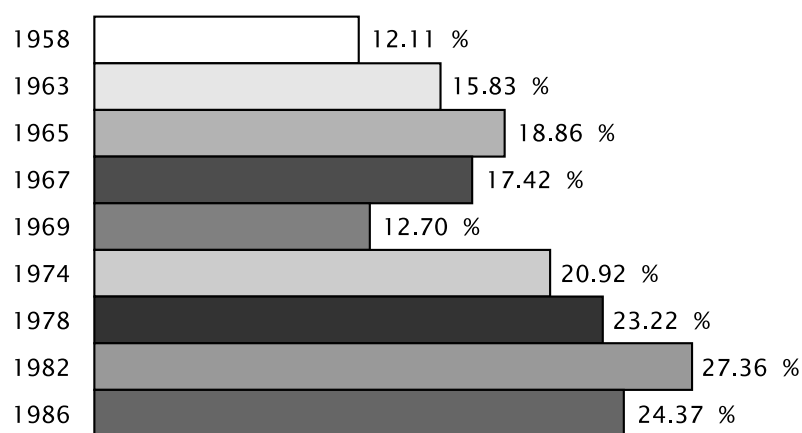
Žene u pokrajinskim skupštinama

U posmatranom periodu zastupljenost žena u opštinskim skupštinama bila je niska, a na izborima 1958, 1963. i 1969. čak niža nego u Saveznoj skupštini. To pokazuje da žene nisu imale "pro-

laz” ni na lokalnom nivou. U organima u kojima se odlučuje o mnogobrojnim pitanjima vezanim za svakodnevni život i rad, žene su bile podzastupljene do te mere da nisu imale šanse da ostvare gotovo nikakav uticaj. Ovde su udruženo delovala dva faktora - odsustvo posebne zainteresovanosti političkih činilaca da čvrsto programiraju strukturu skupština opština i patrijarhalno okruženje koje takođe nije bilo spremno da vidi, pa prema tome nije bilo zainteresovano da žene afirmisane u nekim oblastima rada ili društvenog života nametne kao svoje potencijalne reprezentante u organima vlasti.

Žene u opštinskim skupštinama

Sa uvođenjem delegatskog sistema kao osnove konstituisanja i funkcionisanja skupština 1974. godine, zastupljenost svih društvenih kategorija stavljena je pod još jaču kontrolu kadrovskih stratega, o čemu svedoči postojanost skupštinskih struktura u periodu primene delegatskog principa (1974-1986). U tom periodu uključenost žena u Saveznu skupštinu iznosila je od 13,6 % do 17,5 %, s tim što se posle prvih delegatskih izbora potpuno stabilizovala. Istovremeno, u republičkim skupštinama ostvaren je nešto viši udeo žena i bez značajnih razlika između pojedinih izbornih perioda (od preko jedne petine do jedne šestine ukupnog broja poslanika). To je predstavljalo znatno povećanje u odnosu na period neposredno pre uvođenja delegatskog sistema. Ono se duguje stavu ondašnjeg partijskog rukovodstva da poželjan udeo žena u predstavničkim organima treba da odgovora nji-

hovom udelu u strukturi zaposlenih. Ipak, u realnosti približno takav udeo ostvaren je samo u tadašnjim većima udruženog rada, naročito na nivou opštinskih skupština. Udeo žena u skupštinama opština iznosio je oko jedne šestine.

Jedan od aspekata fenomena "veštačke" političke emancipacije žena u Jugoslaviji u periodu socijalizma iskazuje se kroz obrazovnu strukturu poslanica i odbornica. Tako je u delegatskim skupštinama bilo najviše žena sa srednjom stručnom spremom i KV radnica. Udeo žena sa visokom spremom u Skupštini SAP Vojvodine, u njenom sastavu iz 1982. godine, iznosio je 20 %, a zajedno sa višom stručnom spremom oko 35 %. To znači da je oko 65 % poslanica imalo srednju stručnu spremu i niže nivoe obrazovanja. Takav obrazovni sastav žena poslanica bio je posledica usmeravanja izbornih procesa od strane kadrovskih komisija Saveza komunista, sa potenciranjem da žene svih nivoa školske spreme treba da budu zastupljene u skupštinama. Realno, time je bio umanjen potencijalni značaj prisustva žena u organima vlasti, jer su to češće bile žene bez šireg poznavanja društvenih prilika i nedovoljno osposobljene za uključivanje u rasprave i donošenje odluka od značaja za širu društvenu zajednicu. Muške partijske oligarhije "upotrebljavale su" činjenicu izbora žena u skupštine kao ostvarivanje jednakosti i dalje jačanje društvene pozicije žena. Ali činjenica da je ta šansa bila unapred "potrošena" time što je konstituisana kao formalna reprezentacija nije se mogla uneti u javnost i o njoj šire raspravljati zbog snažnog ideološkog monopola Saveza komunista.

Već su prvi izbori za republičke skupštine posle uvođenja višestranačkog sistema 1990. godine doneli naglašenu diskriminaciju žena u predstavničkim organima. Tada su najbolje prošle žene u Sloveniji - one su činile 18,5 % od ukupno kandidovanih za Skupštinu ove republike, a u izborima su osvojile 11,3 % ukupnog broja poslaničkih mesta.

U Srbiji je tada bilo 4,9 % kandidatkinja u ukupnom broju kandidovanih, a samo 4 žene bile su izabrane među 250 poslanika, što je činilo svega 1,6 %. U Hrvatskoj je bilo kandidovano 6,0 %, a u Sabor je izabrano 4,4 %. U ostalim skupštinama bivših republika SFRJ ostvareno je sledeće učešće žena: 4 % u Skupštini Crne Gore, 3,3 % u Saboru Makedonije, 2,9 % u Skupštini BiH.

Posmatrači tih izbora ukazali su na određene pravilnosti u pogledu izborne pozicije žena u njima. Kandidovane žene bile su pretežno raspoređene u izbornim jedinicama u kojima partije

PRAVO GLASA ŽENA

koje su ih kandidovale nisu imale mnogo izgleda na pobjedu. Žene su također bile smještene na dno lista u republikama u kojima je primenjen sistem proporcionalnih izbora, kao što je bio slučaj u Crnoj Gori. U tim slučajevima ispoljeno je otvoreno forsiranje muških kandidata. Jedna od uočenih pravilnosti je i da su žene bile češće kandidovane od strane levih i liberalnih partija, što je bio slučaj u Sloveniji i Hrvatskoj ili, pak, od strane manjih partija, kao i onih koje nisu imale značajnije šanse na izborima. U Srbiji je Socijalistička partija kandidovala 246 kandidata, među kojima je bilo samo sedam žena. Demokratska partija tada je kandidovala deset žena i 183 muškarca, a Zelena partija devet žena i 33 muškarca.

Posle tih izbora značajnije je smanjen i broj žena među ministrima u odnosu na prethodni period. Tako su u Sloveniji od 27 ministarstava samo dva pripala ženama, a u Srbiji od 20 jedno su dobile žene. Ostale republike nisu imale nijednu ženu na ministarskom položaju. Takođe jugoslovenska vlada formirana 1989. godine nije imala nijednu ženu ministra.

Izneti podaci omogućuju da se donese zaključak da je sa kolapsom socijalističkog sistema i ulaskom u tranziciju u našem društvu došlo do nagle apstinencije žena iz predstavničkih organa, kao i iz drugih političkih organa. Iako su analitičari tog razdoblja saglasni da je politička utakmica u višestranačkom životu rezultirala dramatičnim smanjenjem broja žena u političkom životu u celini, ipak svi razlozi tog regresivnog zaokreta još nisu pažljivo analizirani. Akteri u političkom polju koristili su nacionalnu platformu i reafirmisali tradicionalne vrednosti usled čega prostor za aktivnost i interese žena objektivno nije bio veliki. Ako se tome dodaju i ratni sukobi između različitih etničkih i konfesionalnih grupa i brutalnost muških političkih oligarhija u borbi za vlast i privilegije, prirodno je što su žene bile eliminisane ili su se same eliminisale iz političkog polja sa naznačenim obeležjima.

Posle raspada SFRJ i formiranja samostalnih država od bivših republika, trend podzastupljenosti žena u organima vlasti je nastavljen. Tako su 1992. godine izbori za Skupštinu Savezne Republike Jugoslavije doneli, kao jedno od svojih bitnih obeležja, izrazito nisku zastupljenost žena od svega 2,86%. Karakteristično je da je tada u Veće republika, u čijoj su nadležnosti najznačajnije funkcije savezne države, izabrana samo jedna žena. Na izborima 1996. godine u ovu Skupštinu izabrano je 2,5% žena, a u Veće

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

republika jedna žena. Na septembarskim izborima 2000. godine, u kojim je izvršena promena političkog režima, u Saveznu skupštinu izabrano je deset poslanica ili 5,62%, što predstavlja neznatno povećanje. U Veće republika izabrana je samo jedna žena, čime se nastavlja ekstremna diskriminacija žena u obavljanju funkcija državne vlasti.

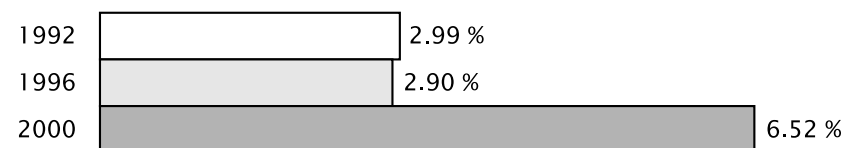
Polni sastav Savezne skupštine (1992 - 2000)

Godina	Udeo žena	Udeo muškaraca	Ukupno poslanika
1992			
Ukupno	5 2,94%	165 97,06%	170 100%
Veće građana	4 2,98%	130 97,02%	134 100%
Veće republika	1 2,78%	35 97,22%	36 100%
1996			
Ukupno	5 2,8%	168 97,2%	178 100%
Veće građana	4 2,89%	134 97,11%	138 100%
Veće republika	1 2,5%	39 97,5%	40 100%
2000			
Ukupno	10 5,62%	168 94,38%	178 100%
Veće građana	9 6,52%	129 93,48%	138 100%
Veće republika	1 2,5%	39 97,5%	40 100%

Žene u Saveznoj skupštini

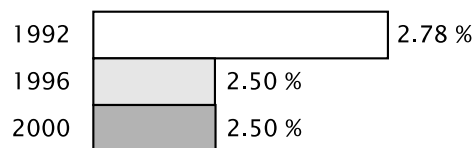

Žene u Veću građana

PRAVO GLASA ŽENA

Žene u Veću republika

Ako se posmatra partijska pripadnost aktuelnih poslanica u Saveznoj skupštini, uočava se da su Srpska radikalna stranka i koalicija Socijalistička partija Srbije - Jugoslovenska udružena levica dale srazmerno više mandata ženama nego partije Demokratske opozicije Srbije. Partije opozicionog bloka, odnosno njihove političke elite, nisu ni kod kandidovanja niti kod dodele mandata uvažili principe savremene demokratije o zastupljenosti svih osnovnih društvenih grupa u parlamentu. Broj mandata žena iz partija DOS-a u Skupštini SR Jugoslavije predstavlja statistički nizak udeo - 6,9%.

Odnos zastupljenosti poslanika i poslanica u Veću građana Savezne skupštine SRJ po partijama, posle izbora 24. 9. 2000. godine

Partija	Ukupno poslanika	Broj muškaraca	% muškaraca	Broj žena	% žena
DOS	58	54	93,1 %	4	6,9 %
SPS - JUL	44	40	90,91%	4	9,09 %
SNP	28	28	100 %	0	0 %
SRS	5	4	80 %	1	20 %
SNS	2	2	100 %	0	0 %
SVM	1	1	100 %	0	0 %

Izvor: Cinjenice 2000, Vojvodanka, Novi Sad, 2001.

Obnavljanje marginalne pozicije žena u Saveznoj skupštini i na septembarskim izborima 2000. i uloge i odgovornosti partija demokratske opozicije Srbije za to, izazvalo je veliko nezadovoljstvo ženskih političkih grupa i do tada opozicionih političarki. Njihova reakcija nije po svojoj oštini i javnom ispoljavanju bila adekvatna, pre svega, stepenu nezadovoljstva žena koja su se borile za promene. Razlog se nalazi u činjenici da demokratske promene nisu bile dovršene - preostao je još jedan veliki korak - izbori

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

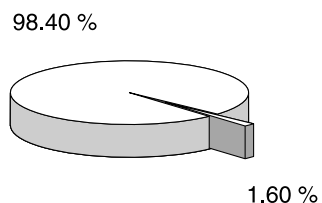
za republički parlament. Zato je pred te izbore ženska politička mreža i Radna grupa za jednakost polova Pakta za stabilnost sačinila predlog dogovora o većem učešću žena u novom republičkom parlamentu i ponudila ga na zajedničko potpisivanje liderima demokratske opozicije. Dogovor je sadržavao obavezivanje lidera da se angažuju kako bi se na listama za republički parlament, na prolaznim mestima, našlo najmanje 30 % žena. Takođe je bilo predloženo da se obavežu da će u novoizabranoj Skupštini Srbije podržati izmenu izbornog zakona, koji će sadržavati odgovarajuće mehanizme za postepeno uključivanje rodnog balansa u svim telima koja se biraju javnim izborima i na javnim funkcijama, na svim nivoima vlasti u Srbiji. Od 18 lidera partija demokratske opozicije 12 je potpisalo sporazum, dok su samo tri ispunila obećane kvote od 30 % mesta za kandidatkinje.

Polni sastav republičkih skupština (1992 - 2001)

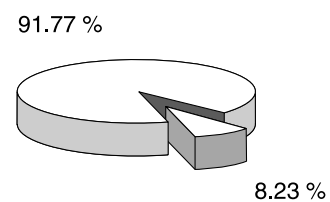
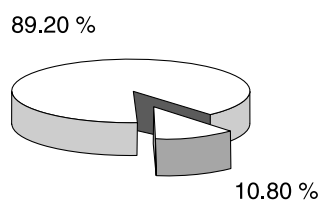
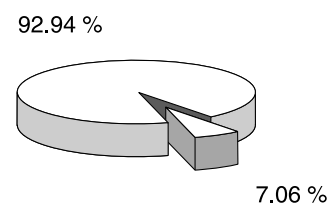
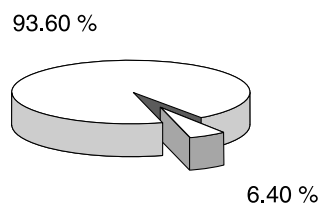
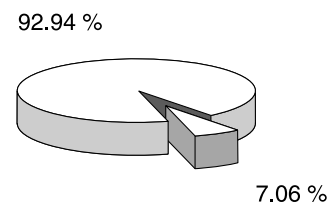
Skupština i godina	Žene	Muškarci	Ukupno
Skupština Srbije 1993.	4 1,60%	246 98,40%	250 100%
Skupština Crne Gore 1992.	6 7,06%	79 92,94%	85 100%
Skupština Srbije 1997.	16 6,40%	234 93,6%	250 100%
Skupština Crne Gore 1996.	6 7,06%	79 92,94%	85 100%
Skupština Srbije 2000.	27 10,8%	223 89,2%	250 100%
Skupština Crne Gore 2001.	7 8,23%	78 91,77%	85 100%

PRAVO GLASA ŽENA

Žene u Skupštini Srbije

Žene u Skupštini Crne Gore

U republičkim skupštinama zastupljenost žena u periodu od uvođenja višestranačkog sistema nešto je viša nego u Saveznoj skupštini. Na izborima 1992. u Skupštinu Crne Gore izabrano je 7,06 % žena, a u Skupštinu Srbije 1993. godine 1,6 % žena. Posle toga, na izborima 1997. godine u Skupštini Srbije je učešće žena povećano (6,40 %), a u Skupštini Crne Gore je ostalo nepromenjeno. No, te promene nisu mogle da utiču na popravljavanje pozicije žena u procesima odlučivanja u republičkim skupštinama, u kojima se inače donose ključne odluke za sve građane u jednoj republici.

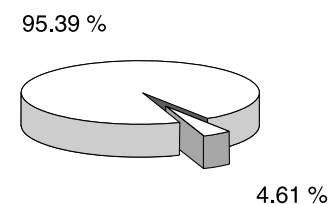
OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

Decembarski izbori 2000. doneli su povećanje zastupljenosti žena u Skupštini Srbije na 10,8 %. Kako je kasnije ženama dodeljeno još nekoliko mandata (Socijaldemokratija, Nova demokratija, Socijaldemokratska unija), to se njihova zastupljenost sada nalazi između 11 i 12 %. Iako je to pozitivan trend, radi se o udelu koji je ispod nivoa koji je ostvarivan na većini izbora u periodu socijalizma.

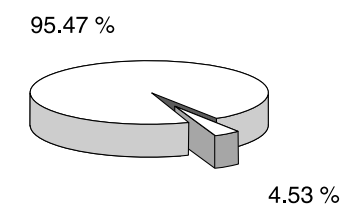
Na izborima aprila 2001. za Skupštinu Crne Gore ostvareno je simbolično povećanje za jednu poslanicu.

Odbornice u skupštinama opština 1996. godine

Prosek Srbije 1996.

Prosek Crne Gore 1996.

U posmatranom periodu prosečno učešće žena u opštinskim skupštinama bilo je i u Srbiji i u Crnoj Gori ispod 5 %. Na izborima 2000. godine u Srbiji ostvaren je udeo od dva do deset procenata, premda ima opštinskih skupština u kojima nema nijedne odbornice.

Nesumnjive zasluge liderki i ženskih organizacija u smeni režima, odnosno pobedi udružene opozicije Srbije donele su promene u zastupljenosti žena na funkcijama u skupštinama, izvršnim i upravnim organima vlasti kako na republičkom i pokrajinskom, tako i na lokalnom nivou. Pored ostalog, dve žene su potpredsednici Skupštine republike Srbije, a nekoliko republičkih i pokrajinskih ministarstava "vode" žene. Veći broj žena dobio je visoke položaje u upravnim, pravosudnim i drugim organima u Republici i Vojvodini. Takođe je nekoliko žena dobilo položaj predsednica i potpredsednica skupština opština, a njihov udeo je povećan u lokalnim izvršnim i upravnim organima. Navedeni podaci nagoveštavaju trend promena u poziciji žena u predstavničkim organima i drugim organima vlasti u Srbiji. Međutim, ceo politički kontekst u Jugoslaviji i Srbiji pokazuje znake obnove patrijarhalne kulture. Pod formom borbe za promene režima Slobod-

PRAVO GLASA ŽENA

dana Miloševića, kao osnovnog pitanja, opozicione političke partije ostavile su po strani ili jednostavno isključile iz svojih programa pitanja vezana za podzastupljenost žena u organima odlučivanja, borbu za ženska ljudska prava, položaj na tržištu rada i druga. Ovde će biti navedene dve grupe argumenata za ovu tvrdnju: prva se odnosi na broj žena kandidovanih od strane partija opozicije na izborima za republički parlament 2000, a drugi na tretiranje žena i ženskih problema u programima tih partija.

Odnos zastupljenosti kandidata i kandidatkinja za Narodnu skupštinu Republike Srbije po partijama na izborima 23. 12. 2000. godine

Partija	Broj muškaraca	% muškaraca	Broj žena	% žena
SRS	228	91,2 %	22	8,8 %
SPO	218	87,2 %	32	12,8 %
SPS	237	94,8 %	13	5,2 %
DSP	117	86,67 %	18	13,33 %
JUL	139	89,68 %	16	10,32 %
SSJ	104	79,39 %	27	20,61 %
SSDP	99	90,83 %	10	9,17 %
DOS	215	86 %	35	14 %

Izvor: Činjenice 2000, Vojvodanka, Novi Sad, 2001.

Iz tabelarnog prikaza vidljivo je da su političke partije dale različit značaj pasivnom biračkom pravu žena. Interesantno je da je Stranka srpskog jedinstva, kao stranka u čijem programu je naglašen nacionalni interes, kandidovala najviše žena za poslanice u Skupštini Srbije. Istovremeno, najmanje kandidatkinja bilo je na listi SPS - 5,2 %, što je srazmerno četiri puta manje nego kod stranke SSJ. Stranke Demokratske opozicije dale su približno jednu šestinu mesta na svojim listama kandidatkinjama, a SPO i novoformirana Demokratska socijalistička partija, kandidovale su neznatno manje žena. Posle izbora Stranka srpskog jedinstva, koja je dala najveći broj kandidatkinja, nije dodelila nijedan osvojen mandat ženama sa svoje liste. Time se potvrdila kao konzervativna partija. SPS je dala jedno poslaničko mesto ženi, dok su radikali ostali na nivou udela žena među kandidatima. U strukturi

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

poslanika DOS-a nalazi se 13,64 % žena što je približno nivou kandidovanih, i istovremeno najviši udeo žena u poređenju sa svim partijama koje su učestvovala u izbornom nadmetanju. Ostvareni udeo od 10,8 % žena u Parlamentu Srbije na najnovijim izborima nesumnjivo predstavlja napredak u odnosu na prethodne izbore tokom tranzicionog perioda. Ipak, to je daleko od 30 % koliko su tražile ženske političke grupe.

Opisani odnos političkih partija prema zastupljenosti žena u Skupštini Srbije ima osnovu u njihovim političkim programima. Nesumnjivo je tačno da je u višestranačkom sistemu stav političkih partija prema pitanju ostvarivanja pasivnog biračkog prava žena veoma važan, naročito u društvima tranzicije u kojima su one deo civilnog društva u izgradnji. U većini političkih partija kod nas manji deo njihovog članstva čine žene, a naročito ih je malo u njihovim izvršnim organima. Dok u zapadnim zemljama same političke partije razvijaju mehanizme za polno uravnoteženje sastava kandidata za celu vertikalnu strukturu partija, dotle partije kod nas nemaju uopšte ili bar ne precizno definisan stav prema učešću žena u vlastitim strukturama, kao ni u strukturama vlasti. Da bi pokazala kakav je stvarni stav političkih partija prema ženama i njihovim interesima Grupa za promociju političkih prava žena sačinila je početkom 2000. godine analizu programa 16 političkih partija (SPS i 15 partija koje su tada pripadale opozicionom bloku).

Utvrđeno je da se samo u programu tri političke partije tretira problem malog broja žena na mestima odlučivanja - Demokratske stranke, Socijaldemokratske unije, Lige socijaldemokrata Vojvodine. U programima prve dve sadržani su i mehanizmi za promenu takvog stanja.

Samo tri stranke - Demokratska alternativa, Demokratska stranka i Građanski savez Srbije uključile su u svoje programe delove u kojima se obraćaju isključivo ženama. Većina stranaka nije zaboravila da u svoje programe uključi stav o ravnopravnosti polova. Takođe, samo tri taj princip uopšte ne pominju - Nova Srbija, Savez vojvodanskih Mađara i Srpski pokret obnove, što ne iznenađuje budući da su to stranke sa naglašenom nacionalnom orijentacijom. Iz ovih podataka je očigledno da zalaganje za ravnopravnost polova na jedan uopšten način političke partije uglavnom nisu mogle ili nisu htele izbeći, ali je izostala konkretizacija tog principa, odnosno preciziranje o načinima ostvarivanja.

Gotovo sve stranke pominju žene u raznim delovima svojih pro-

PRAVO GLASA ŽENA

grama, odnosno područja ka kojima je usmereno njihovo političko delovanje. Najčešće oblasti uz koje se žene vezuju jesu one u koje su i tradicionalna društva smeštala (zatvarala) ženu: porodica i deca, socijalna zaštita porodice, obnavljanje stanovništva, populaciona politika i reproduktivna prava, zlostavljanje žena i dece i njihova zaštita od nasilja, zaštita zaposlenih žena i majki kroz radno i socijalno zakonodavstvo. U nekim programima žene se pominju krajnje uopšteno. Tako se "U programu za novo vreme" Građanskog saveza Srbije nalazi slogan: "I Vi ste građanin, i Vi ste građanka". I komentar analitičarki iz Grupe za promociju političkih prava žena je kratak: "To je sve".

Karakteristično je da 13 političkih partija u svojim programima govori o diskriminaciji žena. Pri tome ih sedam ostaje na načelnom izjašnjavanju protiv diskriminacije, dok šest, što znači manje od polovine, govori nešto direktnije o oblastima diskriminacije. Tri partije nisu ovaj problem uopšte uključile u svoje programe. Kao i u slučaju ravnopravnosti, i kod diskriminacije političke stranke pominju ovaj fenomen, jer je on u žiži svetske javnosti, ali se uglavnom u njega ne udubljuju. Drugim rečima, ne pokazuju nameru da mu u svom političkom delovanju posvete značajniju pažnju.

Iz izloženog se može zaključiti da je pozicija žena u programima političkih partija koncipirana pretežno na tradicionalnom shvaćanju žene kao majke i supruge. Verovatno je to logičan refleks talasa retradicionalizacije koji je na početku postkomunističkog perioda u Jugoslaviji ne samo zapljusnuo već preplavio celo društvo. Stav neuvažavanja žena kao grupe sa posebnim političkim i društvenim interesima ispoljile su i partije tada opozicionog bloka u Miloševićevom režimu, premda sa značajnim unutrašnjim razlikama.

Gde se danas nalazi SR Jugoslavija po učešću žena u organima vlasti u odnosu na ostale zemlje?

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

Rang lista zemalja po učešću žena odbornika u donjem domu ili skupštinama (1995-1998)

R.b.	Zemlja	Skupština ili donji dom				Gornji dom ili senat			
		Datum izbora	Broj mesta	Žene	% žena	Datum izbora	Broj mesta	Žene	% žena
1	Švedska	09.1998.	349	149	42,7				
2	Danska	03.1998.	179	67	37,4				
3	Finska	03.1998.	200	74	37,0				
4	Norveška	09.1997.	165	60	36,4				
5	Holandija	05.1998.	150	54	36,0	05.1995.	75	17	22,7
29	Litvanija	10.1996.	137	24	17,5				
38	Češka Rep.	06.1998.	200	30	15,0	11.1998.	81	9	11,1
42	Poljska	09.1997.	460	60	13,0	09.1997.	100	11	11,0
44	Slovačka	09.1998.	150	19	12,7				
55	Bugarska	04.1997.	240	26	10,8				
69	Mađarska	05.1998.	386	32	8,3				
73	Hrvatska	10.1995.	127	10	7,9	04.1997.	68	4	5,9
74	Slovenija	11.1996.	90	7	7,8				
76	Makedonija	10.1998.	120	9	7,5				
78	Rumunija	11.1996.	343	25	7,3	11.1996.	143	2	1,4
89	Albanija	06.1997.	155	8	5,2				
90	Jugoslavija	11.1996.	138	7	5,1	03.1996.	40	1	2,5
90	Jugoslavija	09.2000.	129	9	6,5	12.2000.	40	1	2,5

Izvor: Nacionalni plan akcije za žene u SR Jugoslaviji, Ekonomski institut i Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNICEF-om i za unapređenje položaja žena, str. 106.

PRAVO GLASA ŽENA

Više pozicije u vladi koje drže žene (u %), 1996.

	Ministarski nivo	Podministarski nivo	Ukupno
Centralna Evropa	7,2	11,4	10,7
Češka Republika	0	12,6	10,6
Slovačka	1,5	15,7	15,6
Poljska	8,3	10,1	9,8
Mađarska	5,6	7,1	6,9
Zemlje bivše Jugoslavije	7	15,8	13,2
Slovenija	9,1	19,7	16,9
Hrvatska	11,5	21,1	19
Makedonija	8,7	25	20
Bosna i Hercegovina	0	4,6	2,8
SR Jugoslavija	5,9	8,7	7,3
Jugoistočna Evropa	3,4	11,4	9,9
Albanija	5,3	14	11,8
Bugarska	4,8	16,2	14,6
Rumunija	0	4,1	3,3
Baltičke države	3,7	14,2	13,1
Estonija	0	16,8	14,3
Letonija	11,1	19	17,6
Litvanija	0	6,8	7,3
Zapadne ZND	1,9	4,7	3,8
Belorusija	5,3	7	6,6
Moldavija	0	7	4,6
Rusija	2,4	2,6	2,6
Ukrajina	0	2,2	1,7
Kavkaskе države	2,6	4,8	4,2
Jermenija	0	2,9	2,1
Azerbejdžan	7,7	6,9	7,1
Gruzija	0	4,7	3,4
Centralna Azija	4,5	3,5	4,2
Kazahstan	2,6	1,7	2,1
Kirgistan	10,5	12	11,4
Tadžikistan	3,7	3,9	3,8
Turkmenistan	3,1	0	2,2
Uzbekistan	2,6	0	1,3
OECD	16,8	13,8	14,6
Skandinavske zemlje	33,1	17	22,3
Ostale OECD zemlje	13,5	12,8	13,1

Izvor: Women in transition, UNICEF, 1999.

OGRANIČENI DOMAŠAJI PRAVA GLASA ŽENA

Prema izloženom pregledu raspoloživih podataka, Jugoslavija se po učešću žena u skupštinama nalazi na devedesetom mestu, odmah iza Albanije. Neposredno iznad nje su zemlje "tranzicije" (Rumunija, Makedonija, Slovenija, Hrvatska, Mađarska). Ona se po ovom pokazatelju razvijenosti demokratije nalazi ispod skoro svih zemalja srednje i jugoistočne Evrope.

Pozicija žena u vladi Jugoslavije je takođe nepovoljna. Sa 5,9 % ministarskih mesta koje "drže" žene, Jugoslavija se približava proseku zemalja srednje i jugoistočne Evrope, s tim što se iznad nje nalaze Slovenija, Hrvatska, Poljska, Makedonija. Ispod nje se nalaze uglavnom zapadne zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, Kavkaza i Centralne Azije.

KAKO DO POTPUNIJE OSTVARIVANJA PASIVNOG PRAVA GLASA ŽENA U JUGOSLAVIJI?

Kakve su šanse žena u Jugoslaviji da u bližoj budućnosti ostvare veću zastupljenost u predstavničkim organima? Jedan od puteva jesu promene u izbornom sistemu. Marijana Pajvančić teoretičarka ustavnog prava, sumirajući stavove o ovom pitanju, ukazala je na institut "pozitivne diskriminacije" i njegove razne varijacije. Ovaj instrument se koristi pre svega kao instrument zaštite, ali i za favorizovanje interesa manjinskih grupa. Njegov je smisao da obezbedi zastupljenost predstavnika manjinskih grupa u parlamentu. Do sada su najčešće iznošeni predlozi za reformu kandidatskih lista (poseban tip kandidatskih lista, posebne klauzule vezane za tip liste i mesto kandidata na listi, metode glasanja, razni modaliteti tehnika glasanja o kandidatskim listama). Mnogi teoretičari izrazili su sumnju, a neki su izneli oštru kritiku protiv primene navedenih predloga sa obrazloženjem da oni neće dovesti do povećanja broja pripadnika manjinskih grupa na kandidatskim listama, uključujući i žene, kao ni među poslanicima u Parlamentu. Tako D. Nolen piše da "ti zahvati u izborni proces... pokazuju se u teoriji reprezentaciji vrlo opasnim, jer načelo jednakosti muškaraca i žena nastoje ostvariti povređujući izbornu jednakost..." (D. Nolen, 1992, str. 268). Dakle, izneti kao i neki drugi predlozi za reformu izbornog sistema u neskladu su i direktno ugrožavaju princip jednakosti građana i princip nediskriminacije, protiv kojeg su se inače tako dugo borili ženski pokreti. Zato M. Pajvančić sugerise da se "izlaz iz ovoga pronade izvan izbornog sistema, prvenstveno u promeni procesa nominovanja kandidata, dakle u praksi političkih stranaka koje su i glavni subjekti procesa kandidovanja" (M. Pajvančić, 1999).

Ovaj stav našao je već primenu u aktivnostima ženskih političkih grupa i organizacija, kako u našoj zemlji tako i u zemljama bivše SFRJ. Pored prethodno navedenog neuspešnog pokušaja ženske političke mreže u Srbiji da postigne dogovor sa liderima partija demokratske opozicije o "ženskoj kvoti" za decembarske izbore poslanika u Skupštinu Srbije 2000. Ženske političke grupe

u Crnoj Gori postigle su sporazum sa političkim partijama u ovoj republici o učešću žena u Skupštini Crne Gore.

Sporazum uključuje dva stava kojima će se: 1. adekvatnom polnom strukturom lista i odgovarajućim postizbornim odlukama mjerodavnih partijskih organa težiti izboru 30 % žena-poslanika u Skupštinu Crne Gore, 2. u proceduri donošenja zakona i u izbornim postupcima konzistentno zalagati za 30 % - no učešće žena i u drugim sektorima vlasti. Ovaj zahtev ugrađen je i u Izborni zakon Republike Crne Gore.

Ženske političke grupe u Hrvatskoj pokrenule su takođe akciju za uključivanje ženskog amandmana na konačni predlog Zakona o izborima zastupnika u Hrvatski državni sabor, koji je i usvojen u postupku donošenja ovog Zakona. On glasi: "Politička stranka, odnosno dvije ili više političkih stranaka koje predlažu koalicijsku listu, samostalno utvrđuju svoje stranačke ili koalicijske liste i redoslijed na njima istaknutih kandidata, na način predviđen statutom stranke, odnosno u skladu sa posebnom statutarnim odlukama, uz poštivanje slijedećih mjerila:

- na svakoj listi izborne jedinice za izbor u zastupnički dom mora biti istaknuto najmanje troje kandidata ženskog spola (u daljnjem tekstu kandidatkinje), što iznosi 25 posto od ukupnog broja kandidata na listi, na način da po jedna kandidatkinja bude istaknuta na jednom od prvih četiri, druga kandidatkinja na jednom od drugih četiri i treća kandidatkinja na jednom od trećih četiri mjesta na listi;

- na svakoj županijskoj listi za izbor zastupnika u županijski dom mora biti istaknuta najmanje jedna kandidatkinja, što iznosi 33 posto od ukupnog broja kandidata na listi."

Takođe u pripremi izbora 1997/98. u Federaciji BiH bio je prihvaćen stav o pozitivnoj diskriminaciji žena sa kvotom od 20 % žena na svim kandidatskim listama.

Pored navođenja preciznih podataka o podzastupljenosti žena u političkim organima, a naročito najvišim državnim organima, kao i o njihovoj marginalizaciji u političkom životu, navedeni zahtevi su se pozivali na različite međunarodne dokumente, koje su prihvatile pomenute države. Značajno je pomenuti da se u Konvenciji o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine ističe da "preduzimanje privremenih posebnih mera koje su usmerene ubrzanju stvarne ravnopravnosti između žena i muškaraca ne smatraju se diskriminacijom". Upravo je ovaj stav osnova za prihvatanje raznih oblika pozitivne diskriminacije žena u izbor-

nim procesima kako bi se njome obezbedila veća zastupljenost žena u parlamentarnom životu, kako zemalja jugoistočne Evrope, tako i u drugim zemljama u kojima je problem podzastupljenosti žena u parlamentima izražen. Bilo da se radi o zakonskim kvotama ili o nekim drugim metodama pozitivne diskriminacije žena, one se shvataju i propisuju kao tranzicijski mehanizmi sa ciljem uspostavljanja osnova za uravnoteženiji polni sastav predstavničkih organa. Izborni zakoni takođe mogu propisati obaveze političkih stranaka da istaknu određeni broj kandidatkinja. U nekim zemljama čak postoji obaveza njihovog stavljanja na takva mesta na listama koja pružaju veću izvesnost da će ući u parlament. Ta mogućnost je uneta u rešenje koje su predložile žene u Hrvatskoj. Jedna od mogućnosti jeste i da same političke partije utvrde svoje kvote za žene na parlamentarnim izborima. To je najčešće korišćeni mehanizam za povećanje učešća žena u političkom životu u velikom broju zemalja savremenog sveta. Ovde se može pomenuti mehanizam poznat kao "women - only, candidate short - lists", koji je Laburistička stranka primenila u izborima za britanski parlament 1997. godine. On je doneo dvostruko povećanje žena u Parlamentu od 60 na 119 žena.

Za naše nestabilne političke prilike čini se najprimerenijim model obavezivanja političkih partija da u svoje kandidatske liste uključe određeni broj žena. Ženske političke grupe su broj žena na tim listama zaustavile na cifri od 30 %. Može se reći da je to prihvatljiv zahtev, jer je on u saglasnosti sa standardima evropske zajednice i realno otvara prostor za politički aktivizam žena u predstavničkim telima.

U postojećem zakonodavstvu nema garancija za odgovarajuću zastupljenost polova na kandidatskim listama i pri raspodeli poslaničkih mandata. U modelu Zakona o izboru poslanika, odbornika i Predsednika Republike, koji je pripremila ekspertska grupa CeSID-a, po prvi put se predlaže da se ovo pitanje uredi i zakonski. U Modelu Zakona predložena je kvota od 30 % kandidatkinja od ukupnog broja nominovanih kandidata na kandidatskim listama, i redosled kandidata na zatvorenoj listi koji obezbeđuje 30 % mandata za kandidatkinje od ukupnog broja mandata koje osvoji kandidatska lista.

Takođe je od važnosti promena prakse političkih partija kod nas u pogledu unutrašnjeg uravnotežavanja polne strukture, što je nesumnjivo važna pretpostavka za promene na planu izbora i konstituisanja organa državne vlasti.

Literatura

S. Jovanović - *Država*, knjiga II,
Geca Kon, Beograd, 1936.

Dž. S. Mil - *O predstavničkoj vladi*,
Beograd, 1876.

D. Nolen - *Izorno pravo i stranački sustav*,
Školska knjiga, Zagreb, 1952.

M. Pajvančić - *Izorno pravo*,
Grafika akademika, Novi Sad, 1999.

J. Stefanović - *Ustavno pravo FNRJ i komparativno*,
Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1950.

Đ. Tasić - *Žensko pravo glasa i demokratija*,
Akcionarska štamparija DD, Beograd, 1921.

M. Volstankraft - *Odbrana prava žene*,
Filip Višnjić, Beograd, 1994.